

Nr 12.

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag angående ändring i lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång, m. m.; given Stockholms slott den 31 december 1943.

Under åberopande av bilagda i statsrådet och lagrådet förda protokoll vill Kungl. Maj:t härmed jämlikt § 87 regeringsformen föreslå riksdagen att antaga härvid fogade förslag till

- 1) lag angående ändring i lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång; och
- 2) lag om ändrad lydelse av 16 kap. 10 § rättegångsbalken i 1734 års lag.

GUSTAF.

Thorwald Bergquist.

F ö r s l a g

till

L a g**angående ändring i lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång.**

Härigenom förordnas, att 1—6, 8, 10, 11, 13 och 14 §§ lagen den 19 juni 1919 om fri rättegång¹ skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

1 §.

Vid allmän underrätt, polisdomstol och krigsrätt samt första domstol i jorddelningsmål och i vattenmål må på de villkor och i den omfattning, som här nedan stadgas, fri rättegång i visst mål beviljas den, som icke äger tillgång till gäldande av de med rättegången därstädes förenade kostnader eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet.

Fri rättegång må ej beviljas part, där det måste anses vara av ringa betydelse för honom, att hans talan vinner prövning, ej heller part, vilkens talan grundar sig på överlåtelse, som kan antagas hava skett i syfte att därmed vinna fri rättegång.

I brottmål, — — — i målet.

2 §.

Beslut om fri rättegång meddelas av rätten eller, då rätten ej sitter, av dess ordförande.

Ansökan om fri rättegång göres muntligen eller skriftligen och skall åtföljas av skriftlig, på heder och samvete avgiven uppgift å sökandens förmögenhetsvillkor och omfånget av honom åliggande underhållsskyldighet; äro sagda förhållanden ej kända, skall uppgiften vara styrkt genom offentlig myndighet, som Konungen bestämmer.

3 §.

Part, som åtnjuter fri rättegång, vare befriad från erläggande av stämpelavgift i målet och njute tillika den förmån att av allmänna medel skola gäldas expeditionslösen, kostnad för delgivning av stämning och sådant rättens beslut, av vilket motparten skall erhålla del, samt för inkallelse av och ersättning till sådana av parten åberopade vittnen, vilkas hörande i målet ej utan skäl påkallats, så ock ersättning till tjänsteman för särskild förrätt-

¹ Senaste lydelse, se beträffande 1, 4, 5, 8 och 14 §§ SFS 1929: 158, 2 § SFS 1934: 269 samt 10 och 11 §§ SFS 1936: 221.

ning eller å tjänstens vägnar förskjuten kostnad. Frihet från avgift för protokoll, som ej utfärdas utan särskild begäran, må jämväl efter det rätten skilt sig från målet åtnjutas, såframt begäran därom göres innan tiden för bevarande av talan mot utslaget, genom vad eller besvär, gått till ända.

Av allmänna medel skall ock gäldas ersättning till sakkunnig som utsetts av rätten, om ersättningen enligt lag skall utgivas av parten. Har i det slutliga utslaget förordnats att ersättning, vars gäldande ålegat båda parterna, skall stanna å parten, skall denna kostnad, även där ersättningen till den sakkunnige helt eller delvis utgivits av motparten, utgå av allmänna medel.

Har i mål om faderskap till barn utom äktenskap, däri den uppgivne fadern åtnjuter fri rättegång, eller i mål om äktenskaplig börd, däri käranden åtnjuter sådan förmån, i statens eller kommuns tjänst anställd läkare tagit blodprov för undersökning av faderns samt moderns och barnets blodgrupps-egenskaper, skall ersättning härför gäldas av allmänna medel. Stämpel skall ej åsättas utlåtande som i anledning av undersökningen avgives.

4 §.

Är part, som åtnjuter fri rättegång, enligt lag skyldig eller har han eljest av rättens ordförande anmodats att komma personligen tillstädes vid rätten, eller har rätten ålagt honom personlig inställelse, äge rätten med anledning av sådan inställelse på begäran tillerkänna parten gottgörelse av allmänna medel för resekostnad enligt lägsta reseklass i allmänna resereglementet, om han finnes icke själv kunna svara för kostnaden. Är avståndet till sammanträdesorten mindre än tio mil, må dock sådan gottgörelse utgå allenast såframt synnerliga skäl därtill äro. Rätten eller, då rätten ej sitter, dess ordförande äger besluta om förskott av allmänna medel, därest parten måste antagas sakna medel för resan.

Om synnerliga skäl föreligga, må utöver resekostnaden traktamentsersättning tillerkännas parten med högst åtta kronor för varje dag, som erfordras för resan och vistelsen vid domstolen.

Har part, som åtnjuter fri rättegång, haft andra nödvändiga utgifter för rättegången, som icke avses i 3 § men äro jämförliga med där angivna kostnader, äge rätten ock tillerkänna honom ersättning därför med skäligt belopp, om han finnes icke själv kunna svara för utgifterna.

5 §.

Finnes part, som åtnjuter fri rättegång, icke kunna själv eller genom någon, som i tjänstställning eller eljest lämnar honom bistånd, behörigen tillvarataga sina intressen vid talans anhängiggörande eller utförande, må på hans begäran lämplig person förordnas att därvid mot ersättning av allmänna medel biträda honom.

Rättegångsbiträde förordnas — — — biträde föreligger.

Till rättegångsbiträde bör, om målets beskaffenhet det fordrar, förordnas någon som avlagt för utövande av domarämbete föreskrivna kunskapsprov.

Företrädesvis bör därvid anlitas befattningshavare vid rättshjälpsanstalt eller annan som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende; har sådan person av parten föreslagits till biträde, bör avvikelse från förslaget ej ske, såframt ej särskilda skäl därtill äro.

Vid förordnande — — — sitt ställe.

6 §.

Om delgivning och inkallelse, som i 3 § sägs, föranstalte, såframt parten därom framställer begäran, rätten eller dess ordförande.

8 §.

När rätten från sig skiljer mål, vari part åtnjutit fri rättegång, skall rätten, där parten jämlikt 7 § förklarats förlustig sagda förmån, förplikta honom att ersätta statsverket kostnad, som enligt 3, 4 eller 5 § skolat gäldas av allmänna medel; dock ankomme på rätten att pröva, om och i vad mån sådant åläggande bör ske i fall, då beslutet om förmånens upphörande grundats därpå, att det för parten funnits vara av ringa betydelse, att hans talan vinner prövning.

Har part, — — — parts rättegångskostnad.

Vinna makar efter gemensam ansökan boskillnad, hemskillnad eller äktenskapsskillnad och har ena maken åtnjutit fri rättegång, skall rätten, där det icke med hänsyn till omständigheterna finnes obilligt, ålägga andra maken att ersätta statsverket hälften av de kostnader, som i första stycket avses.

10 §.

Har part vid underrätt åtnjutit fri rättegång, vare han, då målet fullföljes till hovrätten, berättigad att jämväl med avseende å rättegången därstädes tillgodonjuta de i 3 § omförmälda förmåner, såframt ej under tiden partens förmögenhetsförhållanden veterligen så ändrats, att han utan intrång i de medel, som äro nödiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, kan gälda kostnaderna för rättegången i hovrätten. Part äge ock eljest i hovrätten komma i åtnjutande av fri rättegång enligt vad nu sagts, där han, på sätt i 2 § andra stycket beskrives, styrker, att han icke äger tillgång till gäldande av de med rättegången i hovrätten förenade kostnader eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet.

Har tilltalad, som i hovrätten åtnjuter fri rättegång, personligen inställt sig vid muntligt förhör, eller har hovrätten ålagt annan part, som åtnjuter fri rättegång, att komma personligen tillstädes vid sådant förhör, skall vad i 4 § första och andra styckena stadgas äga motsvarande tillämpning. Bestämmelsen i 4 § tredje stycket skall ock gälla med avseende å rättegången i hovrätten.

Där part, som i hovrätten åtnjuter fri rättegång, anlitat biträde för rätte-

gången därstädes, må hovrätten på partens begäran i det slutliga utslaget tillerkänna biträdet ersättning av allmänna medel, om parten ägt grundad anledning att fullfölja talan och därvid haft behov av biträde eller om parten med hänsyn till målets beskaffenhet haft behov av biträde för avgivande av svaromål.

Har hovrätten utsatt muntligt förhör i mål, där part åtnjuter fri rättegång, äge hovrätten på partens begäran förordna lämplig person att biträda honom vid utförande av hans talan i hovrätten, om parten är i behov av sådant biträde; och skall därvid vad i 5 § tredje och fjärde styckena stadgas äga motsvarande tillämpning.

Vad i — — — i hovrätt.

Mot hovrätts — — — ej föras.

11 §.

Bestämmelserna i 10 § skola äga motsvarande tillämpning i fråga om mål, som fullföljes hos Konungen.

13 §.

Finnes part, som åtnjuter fri rättegång, efter rättegångens avslutande kunna utan intrång i de medel, som äro nödiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, gälda rättegångskostnad, som enligt denna lag av allmänna medel guldits, må han på yrkande av kronans ombudsman i den ort, där parten har sitt hemvist, förpliktas att ersätta statsverket sådan kostnad, dock att, om dylik ersättningsskyldighet ålagts motparten, talan som nu sagts ej må väckas med mindre det visas, att kostnaden icke kunnat uttagas av denne. Talan må ej anhängiggöras senare än fem år efter rättegångens avslutande.

Vad i första stycket stadgas gälle ock i fråga om kostnad, som av allmänna medel guldits för verkställighet av dom eller utslag, dock att tiden för talans anhängiggörande skall räknas från det verkställighetsåtgärden avslutats.

Har part guldit kostnad, som motparten förpliktats att återgälda statsverket, inträder han i statsverkets rätt mot den andre.

14 §.

Vittnesersättning, som — — — i brottmål.

Rättegångsbiträde, som förordnats enligt denna lag, åtnjute efter rättens prövning av allmänna medel arvode för det arbete han nedlagt å rättegången, så ock gottgörelse för nödvändiga utgifter. Vid begäran om ersättning bör redogörelse lämnas för det arbete och de utgifter uppdraget medfört. Arvode och gottgörelse för utgifter skola fastställas var för sig.

Arvode till biträde må icke sättas högre än som med avseende å det arbete uppdraget krävt, den omsorg och skicklighet, varmed det utförts, samt omständigheterna i övrigt kan anses utgöra skälig ersättning för uppdraget. Vid bestämmande av ersättning bör hänsyn tagas till inställelse vid rätten å samma

rättegångsdag i annat mål. Finnes talan hava anhängiggjorts eller fullföljts utan skäl, må, där biträdet brustit i nödig aktsamhet, ersättningen till honom efter omständigheterna nedsättas under vad som eljest bort utgå eller ock biträdet förklaras ej äga rätt till ersättning.

Ej må — — — utan verkan.

Beslut om — — — tillhandahållas biträdet.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1944.

Vad i 13 § nya lagen stadgas skall ej gälla, där motparten förpliktats att ersätta statsverkets kostnad genom utslag, som vunnit laga kraft före den 1 juli 1944.

F ö r s l a g

till

L a g

om ändrad lydelse av 16 kap. 10 § rättegångsbalken i 1734 års lag.

Härigenom förordnas, att 16 kap. 10 § rättegångsbalken¹ i 1734 års lag skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

16 KAP.

10 §.

Har underrätt genom beslut under rättegången dömt någon till utgivande av vite eller till ansvar för uteblivande eller annan förseelse i målet; eller ogillat yrkande om ansvar för förseelse, som nu är sagd, eller om ådömande av förelagt vite för uteblivande; eller utlåtut sig angående kvarstad, beslag, skingringsförbud eller därmed jämförlig åtgärd eller angående ersättning åt förundersökare eller läkare, som förordnats jämlikt lagen om särskild förundersökning i brottmål, eller åt vittne eller annan, som kallats att meddela upplysning i målet, eller åt part, som åtnjuter fri rättegång, eller åt någon, som förordnats att biträda part i rättegången eller att i visst mål eller ärende biträda såsom tolk; eller skilt fullmäktig från fullmäktigskapet: mot det beslut skall, i händelse av missnöje, särskild talan föras; och skall underrättelse härom i sammanhang med beslutet av rätten meddelas.

Vad i — — — partens klagan.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1944.

¹ Senaste lydelse se SFS 1941: 813.

Utdrag av protokollet över justitiedepartementsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 3 december 1943.

Närvarande:

Statsministern HANSSON, ministern för utrikes ärendena GÜNTHER, statsråden PEHRSSON-BRAMSTORP, WIGFORSS, MÖLLER, SKÖLD, ERIKSSON, QUENSEL, BERGQUIST, BAGGE, ANDERSSON, DOMÖ, ROSANDER, GJÖRES, EWERLÖF, RUBBESTAD.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Bergquist, anmäler, efter gemensam beredning med cheferna för social- och finansdepartementen, fråga om *ändrade bestämmelser angående fri rättegång.*

Föredraganden anför följande.

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 5 december 1941 tillkallade min företrädare i ämbetet den 11 i samma månad byråchefen för lagärenden B. G. E. Danielson, rådmannen G. Bäärnhielm, ledamoten av riksdagens andra kammare riksgäldsfullmäktigen E. G. E. Eriksson, ledamoten av riksdagens andra kammare advokaten L. E. B. Gezelius, direktören vid Stockholms stads rättshjälpsanstalt advokaten E. G. Swartling och häradshövdingen S. Vallquist att såsom sakkunniga verkställa en översyn av lagstiftningen om fri rättegång, varjämte åt Danielson uppdrogs att vara de sakkunnigas ordförande. De sakkunniga ha sedermera avgivit ett den 21 november 1942 dagtecknat betänkande med förslag rörande fri rättegång (SOU 1942: 50).

Sedan yttranden över förslaget inhämtats från myndigheter och samman slutningar, anhåller jag att nu få upptaga frågan till behandling.

Gällande bestämmelser.

Lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång innehåller i huvudsak följande bestämmelser.

Fri rättegång kan vid allmän underrätt, polisdomstol, poliskammare och krigsrätt samt första domstol i jorddelningsmål och i vattenmål beviljas den som icke äger tillgång till gäldande av de med rättegången förenade kostnaderna eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet (1 §).

I samband med ansökan om fri rättegång skall skriftlig uppgift lämnas om partens förmögenhetsvillkor och omfattningen av honom åliggande underhållsskyldighet. Äro dessa förhållanden ej kända, skall uppgiften vara styrkt av offentlig myndighet (4 §). Ansökan om fri rättegång prövas av rätten eller, då rätten ej sitter, av dess ordförande (3 §). Förmånen av fri rättegång kan vidare beviljas i hovrätt och högsta domstolen (10 och 11 §§).

Förmånen av fri rättegång kan beviljas såväl i tvistemål som i brottmål. I båda fallen gäller dock den begränsningen att fri rättegång ej må beviljas, där det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för parten att hans talan vinner prövning, ej heller då partens talan grundar sig på överlåtelse, som kan antagas ha skett i syfte att därmed vinna fri rättegång (1 § 2 st.). För brottmålsens del är vidare stadgat att, därest brottet hör under allmänt åtal eller efter angivelse må åtalas av allmän åklagare, fri rättegång ej må beviljas målsägande i annat fall än då åklagaren anhängiggjort talan i målet (1 § 3 st.).

Förmånen av fri rättegång innebär befrielse från flertalet av de med rättegången förenade kostnaderna, såsom stämpelavgift, expeditiönslösen och kostnad för stämnings delgivning eller för inkallelse av och ersättning till de av parten åberopade vittnen, vilkas hörande rätten prövar erforderligt för målets utredning. Befrielsen från stämpelavgift medför, att sådan överhuvud ej skall debiteras. Övriga kostnader, från vilka parten befrias, skola gäldas av allmänna medel (2 § 1 st.).

I den fria rättegången ingår även förmånen att på det allmännas bekostnad erhålla biträde i fall då parten icke själv eller genom någon, som i tjänsteställning eller eljest lämnar honom bistånd, kan tillvarataga sina intressen (2 § 2 st. och 5 § 1 st.). I fråga om biträdesförordnandets omfattning göres en åtskillnad mellan förordnande för rättegångens anhängiggörande och förordnande för talans utförande. Med förordnande att biträda med talans utförande bör i regel anstå till dess parten varit personligen tillstädes i målet och rätten därvid funnit att behov av biträde föreligger (5 § 2 st.). Rörande biträdes person är stadgat att till uppdraget, om målets beskaffenhet det fordrar, bör förordnas någon som avlagt för utövande av domarämbete föreskrivna kunskapsprov samt att därvid företrädesvis bör anlitas den som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende. Har sådan person av parten föreslagits till biträde, bör avvikelse från förslaget ej ske utan särskild orsak (5 § 3 st.). — I 14 § givas bestämmelser om biträdets rätt till ersättning. — För mål i hovrätt och högsta domstolen gälla i så måtto särregler som biträde ej särskilt förordnas. Den som parten utan förordnande anlitat för rättegången kan emellertid erhålla ersättning av allmänna medel, om domstolen i allo eller huvudsakliga delar bifaller partens ändringssökande (10 § 2 st.).

I fri rättegång ingår även, att kostnaderna för av rätten utsedd sakkunnig (2 § 3 st.) samt för blodprovsundersökning i faderskapsmål (2 § 4 st.) gäldas av allmänna medel.

Har tilltalad, som i hovrätt åtnjuter fri rättegång, personligen inställt sig vid muntligt förhör inför hovrätten, kan han erhålla gottgörelse av allmänna medel för inställelsen. Gottgörelsen må avse traktamentsersättning med högst 5 kronor för dag och resekostnad enligt lägsta reseklass i allmänna resereglementet. Ersättningen utgår ej annat än då den tilltalades hemvist är beläget på minst fem miles avstånd från hovrättens sammanträdesort. Saknar han medel att bekosta sin inställelse, kan han i den ordning, som i 3 § lagen den 4 juni 1886 angående ersättning av allmänna medel till vittnen i brottmål är stadgad, erhålla förskott av allmänna medel å resekostnaden (10 § 3 st.).

Part med fri rättegång åtnjuter även fri verkställighet av dom eller utslag i målet, dock ej vid mer än ett verkställighetsförsök (12 §).

Förmånen av fri rättegång kan förklaras upphöra, dels då parts förmögenhetsförhållanden så mycket förbättrats att han utan intrång i för eget uppehälle och underhållsskyldighet erforderliga medel kan gälda kostnaderna, dels också då hans talan befinnes vara sådan som avses i 1 § andra stycket av lagen (7 §).

Part, som gått förlustig förmånen av fri rättegång, skall förpliktas ersätta statsverket kostnad som skolat gäldas av allmänna medel. Har parten själv icke förklarats ersättningsskyldig, skall betalningsplikt åläggas tappande motpart, såvida denne enligt lag är pliktig gälda vinnande parts rättegångskostnader (8 §). Hava parts förmögenhetsförhållanden efter rättegångens slut förbättrats i så hög grad, att han kan återgälda av allmänna medel guldna rättegångskostnader, kan parten på talan inom viss kortare tid av kronans ombudsman i orten förpliktas återgälda statsverket dess kostnader, dock ej om dylik ersättningsskyldighet ålagts motparten (13 §).

Tillämpningsföreskrifter till lagen äro meddelade i kungörelsen den 19 december 1919 (nr 790).

Lagens tillämpning.

Antalet genom slutligt utslag avgjorda mål, vari fri rättegång förekommit vid de allmänna underrätterna, var under perioden 1921—1925 årligen omkring 3,000, under åren 1926—1930 omkring 4,500, under perioden 1931—1935 omkring 5,000 och under perioden 1936—1940 omkring 5,500. År 1939 — det sista med hänsyn till målfrekvensen någorlunda normala året — var antalet 5,708. Antalet har således undan för undan stigit. Även vid överrätterna har den omfattning, vari fri rättegång åtnjutits, ökats.

I det betänkande, som låg till grund för 1919 års lag, beräknades statsverkets årliga nettoutgift för fri rättegång komma att uppgå till 75,000 kronor. Endast under det första året av lagens tillämpning synes denna beräkning ha hållit streck. Då genom beslut av 1926 års riksdag för första gången särskilt anslag blev i riksstaten uppfört för fri rättegång, bestämdes anslagsbeloppet till 260,000 kronor. Emellertid visade sig detta belopp långt ifrån tillräckligt. De i riksstaten upptagna anslagen respektive nettobelastningen å desamma under de olika budgetåren från och med budgetåret 1926/27 ha varit

	I riksstaten uppfört anslag:	Nettobelastningen under budgetåret:
1926/27	260,000	445,000
1927/28	260,000	516,000
1928/29	300,000	565,000
1929/30	300,000	522,000
1930/31	300,000	425,000
1931/32	400,000	425,000
1932/33	400,000	498,000
1933/34	400,000	454,000
1934/35	450,000	495,000
1935/36	450,000	487,000
1936/37	475,000	500,000
1937/38	475,000	551,000
1938/39	475,000	600,000
1939/40	500,000	502,000
1940/41	525,000	411,000
1941/42	500,000	456,000
1942/43	500,000	417,000
1943/44	500,000	

I syfte att vinna närmare utredning om institutets användning lät min företrädare i ämbetet verkställa en statistisk undersökning rörande tillämpningen av den fria rättegången vid häradsrätter, rådhusrätter och polisdomstolar under tiden 1 januari 1939—30 juni 1940 (SOU 1941: 21).

Enligt denna undersökning utgjorde antalet bifallna ansökningar om fri rättegång under redogörelsetiden omkring 10,000. Antalet avslagna ansökningar under perioden uppgavs till ej fullt 300. Grunden till att ansökningen avslagits har i c:a 90 % av dessa fall varit, att fattigdom ej styrkts för sökanden. I aderton fall har såsom skäl för avslag åberopats, att det ansetts vara av synnerligen ringa betydelse för parten att få sin talan prövad. Några få ansökningar om fri rättegång i brottmål ha avslagits av den anledningen att allmän åklagare icke anhängiggjort talan. Intet avslagsbeslut har redovisats såsom föranlett av att talan grundats på överlåtelse, som antagits ha skett i syfte att därmed vinna fri rättegång. Såsom förklaring till att antalet genom formligt beslut avslagna ansökningar är så obetydligt hänvisas bl. a. till det sedvanliga tillvägagångssättet i fall då fri rättegång anses ej böra beviljas. I dylika fall synes vederbörande domhavande vanligen under hand lämna besked, att fri rättegång icke kan påräknas, varefter gjord ansökning i regel icke vidhålles.

Det är till övervägande del i civila mål som fri rättegång under perioden förekommit. Antalet parter med fri rättegång i sådana mål, som under perioden slutligt avgjorts av underrätt, utgjorde omkring 8,200, mot omkring 1,100 parter i brottmål. Bland de civila målen föllo under första halvåret 1940 85.4 % av målen vid häradsrätterna och 90.9 % av målen vid rådhusrätterna under rubriken »familjerättsliga förhållanden och avlidens kvarlåtenskap». För tre särskilt redovisade underavdelningar till denna rubrik, »hemskillnad», »äktenskapsskillnad» och »underhåll åt barn utom äkten-

skap», voro procenttalen, i fråga om häradsrätterna 20.3, 21.1 och 38.3 samt beträffande rådhusrätterna 35.1, 33.3 och 16.1. Fri rättegång har åtnjutits av kärande i c:a 90 % av samtliga civila mål, vari förmånen beviljats, av svarande i c:a 20 % av målen och av såväl kärande som svarande i c:a 10 %.

Ej mindre än c:a 90 % av de kärande som haft fri rättegång i civila mål vunno bifall till sin talan. För hem- och äktenskapsskillnadsmålen enbart, ofta icke tvistiga, är procenttalet ännu högre, c:a 98—99 %. Mot c:a 86 % av svarandena med fri rättegång förd talan bifölls helt eller delvis.

I det övervägande antalet hithörande mål förordnades rättegångsbiträde. Inemot 90 % av de kärande som åtnjöto fri rättegång och c:a 80 % av svarande med fri rättegång erhöilo sålunda biträdeshjälp på det allmännas bekostnad. Det förordnade biträdet var för 50 % av nämnda parter rättsbildad advokat, för c:a 38 % biträde å rättshjälpsanstalt, för c:a 7 % landsfiskal eller stadsfiskal och för endast 2.4 % icke rättsbildad sakförare. I de områden, för vilka rättshjälpsanstalt funnits inrättad, ha flertalet biträdesuppdrag anförtrofts befattningshavare vid sådan anstalt, beträffande samtliga dessa områden c:a 73 % av uppdragen. Relativa antalet vinnande kärandeparter med fri rättegång är större bland dem som vid sin sida haft förordnat biträde än bland dem som icke haft sådant biträde (respektive 90.6 och 84.6 %).

Huruvida fri rättegång lagligen kan medgivas i ansökningsärenden, har varit föremål för tvekan. Efter ett avgörande av Svea hovrätt år 1934, varigenom fri rättegång medgavs vid talan om hemskillnad som anhängiggjorts genom ansökan, torde fri rättegång ofta ha fått tillgodonjutas i mål om hemskillnad, äktenskapsskillnad och boskillnad, även om ansökningsvägen valts. I de av mig tidigare för civila mål omnämnda talen ingå även ansökningsärenden. Bortsett från äktenskaps- och boskillnadsmålen är emellertid fri rättegång i ansökningsärenden ännu något tämligen ovanligt.

Sammanlagda antalet personer som åtnjöto fri rättegång i brottmål, vilka under perioden i fråga slutligt avgjorts av underrätt, utgjorde 1,077, varav 195 målsägande och 882 tilltalade. Bland de tilltalade utgjordes en betydande grupp av svarande i trafikmål (394). Talrika voro även de för brott mot 22, 20 och 14 kap. strafflagen åtalade (respektive 138, 130 och 100). De flesta målsägande med fri rättegång förde talan i mål om överträdelse av trafikförfattningarna (119) samt 14 och 16 kap. strafflagen (respektive 59 och 27).

Omkring 80 % av målsägande med fri rättegång under perioden vunno bifall till förd skadeståndstalan. Av tilltalade, som åtnjöto sådan förmån, blevo 83 % sakfällda.

Också i brottmålen ha de parter, som erhållit fri rättegång, i flertalet fall — över 80 % — haft förordnat rättegångsbiträde. I närmare 90 % av dessa fall har biträdet varit advokat. Inom områden, för vilka rättshjälpsanstalt funnits inrättad, förordnades anstaltsjurist såsom biträde åt omkring 20 % av brottmålsparter med fri rättegång.

Av statsverkets utgifter för den fria rättegången un-

der redogörelseperioden avsågo 73 % arvode och reseersättning åt rättegångsbiträde. De därefter största posterna utgjordes av expeditionslösen (14 %) och vittnesersättning (6 %). Part hade ålagts ersätta statsverket förskjutna kostnader med, i avrundade tal, 89,000 kronor under första halvåret av perioden, 81,000 kronor under andra halvåret och 80,000 kronor under tredje halvåret eller, i procent av statsverkets kostnader under respektive halvår, 28.9, 32.1 och 35.1. Det allmännas utgifter för varje person med fri rättegång utgjorde under redogörelsetiden i genomsnitt 85 kronor.

Den återkravs rätt, som statsverket enligt lagen om fri rättegång (13 §) äger mot part vilken efter rättegångens avslutande befinnes kunna själv gälda statsverkets förskjutna kostnader, synes ha erhållit endast ringa tillämpning. Under de senaste åren ha blott mycket obetydliga belopp uttagits på denna väg, under budgetåret 1939/40 för hela riket c:a 1,500 kronor och under budgetåret 1940/41 c:a 2,250 kronor, alltså mindre än en halv procent av de i riksstaten under motsvarande tid för den fria rättegången uppförda anslagen.

1929 års lagändringar och därefter väckta reformförslag.

Kostnaderna för den fria rättegången ha vid åtskilliga tillfällen varit föremål för uppmärksamhet.

Redan år 1927 igångsattes sålunda inom justitiedepartementet en utredning för att utröna, huruvida icke genom ändrade grunder för åtnjutande av fri rättegång eller eljest statsverkets kostnader skulle kunna nedbringas. I anslutning här till infördes genom skrivelse den 24 februari 1928 från häradshövdingar och rådhusrätter vissa uppgifter angående kostnaderna för mål, däri fri rättegång varit part beviljad m. m., varjämte vederbörande anmodades att uttala sig rörande möjligheterna att vinna begränsning i statsverkets utgifter. Med ledning bl. a. av de avgivna yttrandena utarbetades inom justitiedepartementet utkast till lag om ändring i vissa delar av lagen om fri rättegång, vilket efter remissbehandling förelades 1928 års riksdag. Riksdagen godkände i huvudsak de föreslagna lagändringarna.

De viktigaste bland de år 1929 tillkomna bestämmelserna voro följande. I 1 § andra stycket i lagen insköts stadgandet att fri rättegång ej må beviljas part, där det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom att hans talan vinner prövning. I 5 § tillkom föreskriften att med beslut angående biträdesförordnande för talans utförande regelmässigt skall anstå till dess parten varit personligen tillstades i målet och rätten därvid funnit, att behov av biträde föreligger. I samma lagrum insköts vidare det stadgande, enligt vilket före förordnande av biträde skall bedömas, huruvida parten möjligen kan få sina intressen behörigen tillvaratagna genom någon som i tjänsteställning eller eljest lämnar honom bistånd. Härmed har avsetts sådana fall då t. ex. i ett mål om barnuppfostringsbidrag kärendetalan kan utföras av barnavårdsmannen eller i ett brottmål målsäganden kan få sina intressen behörigen tillgodosedda genom åklagarens försorg. I 5 § infördes slutligen — till förebyggande av att biträdesförordnande utverkas för avlägset boende advokat oaktat lämpligt rättegångsbiträde står till

buds på orten — bestämmelsen att till biträde företrädesvis bör anlitas den som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende. Till 14 § fogades föreskrift att vid bestämmande av biträdets ersättning hänsyn skall tagas till hans inställelse vid rätten å samma rättegångsdag i annat mål och att, om talan utan skäl anhängiggjorts eller fullföljts samt biträdet brustit i nödig aktsamhet, ersättningen efter omständigheterna må nedsättas under vad som eljest bort utgå eller ock biträdet förklaras ej äga rätt till ersättning.

Efter de år 1929 företagna lagändringarna voro statsverkets kostnader för den fria rättegången under flera år avsevärt lägre. Sedan nettobelastningen på anslaget ånyo stigit, ha åter krav rests på förmånens begränsning.

I sin berättelse till 1940 års riksdag gjorde *riksdagens revisorer* vissa uttalanden angående det allmännas kostnader för den fria rättegången m. m. Den alltmer ökade omfattning, i vilken fri rättegång beviljades, syntes revisorerna i första hand bero på gällande lagstiftning, vilken med sin tämligen allmänt hållna avfattning icke upptog några egentliga korrektiv mot missbruk. Enligt revisorernas mening borde i lag införas bestämmelser, som medgäve en strängare gallring av ansökningar om fri rättegång. Innan denna förmån beviljades, borde en närmare prövning äga rum, vilket syntes kunna ske utan att åsidosätta tillbörliga krav på saklighet och objektivitet, eftersom beslut därom fattades av rätten eller dess ordförande. Övervägas borde vidare, om icke rätten att erhålla en sådan förmån borde inskränkas i vissa mål, såsom för svarande i rattfyllerimål och i mål om langning och lönnbränning. Revisorerna hade vidare ej kunnat undgå att finna att biträde enligt lagen om fri rättegång av domstolarna förordnades även i mål av mycket enkel beskaffenhet. Vidare hade iakttagits, att i mål rörande underhållsbidrag till barn utom äktenskap biträde förordnats åt kärande med fri rättegång, även där barnavårdsman icke kunde anses ha saknat kompetens att själv uppträda i rättegången. Revisorerna hade ytterligare kommit till den uppfattningen att de utdömda arvodena till biträden i fri rättegång i en del fall varit väl höga. Enligt revisorernas mening borde vidare övervägas, huruvida icke uppdrag att vara biträde i fri rättegång i större utsträckning borde mot ersättning enligt lägre taxa kunna anförtras personal vid de statsunderstödda rättshjälpsanstalterna.

Genom cirkulär den 26 januari 1940 meddelades domstolarna vissa av de sålunda framställda anmärkningarna till kännedom och beaktande.

I sin berättelse hade revisorerna också framställt erinran rörande förfarandet vid avkortning av rättegångskostnader, som i mål, vari fri rättegång beviljats, tappande part ålagts att återgälda till statsverket. Genom ett särskilt cirkulär den 26 januari 1940 erinrade Kungl. Maj:t i anslutning här till länsstyrelserna om nödvändigheten att, innan avkortning av sålunda utdömda belopp verkställdes, med största noggrannhet pröva huruvida förutsättningarna för dylik åtgärd vore för handen.

Genom *cirkulärskrivelse* den 21 oktober 1940 från chefen för justitiede-

partementet anmodades domhavandena i rikets domsagor samt rådhusrätterna att till justitiedepartementet inkomma med vissa statistiska uppgifter angående tillämpningen av lagen om fri rättegång ävensom att samtidigt avgiva yttrande om åtskilliga närliggande spörsmål. I anledning härav inkommo yttranden från 115 domhavande och 73 rådhusrätter. I cirkuläret begärdes yttrande rörande spörsmålet, huruvida gällande lagstiftning är ägnad att effektivt förhindra missbruk av den fria rättegången. Denna fråga besvarades jakande av 36 domhavande och 30 rådhusrätter, antingen direkt eller i den form att det uttalades, att missbruk ej iakttagits. I åtskilliga yttranden, 16 från domhavande och 10 från rådhusrätter, lämnades däremot nekande svar. I cirkuläret begärdes vidare ett uttalande angående möjligheten att, utan åsidosättande av obemedlade parter berättigade intressen, nedbringa statsverkets kostnader för den fria rättegången. 33 domhavande och 25 rådhusrätter ha ansett att sådana möjligheter icke föreligga, medan 22 domhavande och 10 rådhusrätter varit av motsatt uppfattning.

I sin berättelse till 1942 års riksdag upptogo *riksdagens revisorer* ånyo frågan om statsverkets kostnader för den fria rättegången. De gjorde därvid vissa erinringar mot praxis beträffande avkortning av sådana statsverkets utgifter för kärandes eller målsägandes fria rättegång, som förlorende svarandepart (förare, ägare eller brukare av motorfordon) i mål om skadestånd till följd av motorfordonstrafik ålagts återgälda statsverket, och hävdade med hänvisning till stadganden i lagen den 10 maj 1929 om trafikförsäkring å motorfordon samt till infordrat utlåtande från trafikförsäkringsföreningen, att vederbörande försäkringsanstalt i dylika fall vore pliktig att ersätta statsverkets förenämnda kostnader. Avkortning av kostnader i anledning av fri rättegång hade emellertid i ett avsevärt antal fall medgivits trots att vederbörande försäkringsanstalt varit villig att — blott krav därå framställts — gälda dessa utgifter. Då avkortning i dylika fall givetvis ej borde ifrågakomma, syntes enligt revisorerernas mening föreskrift böra meddelas om att till avkortningsbeslut av ifrågavarande slag skulle fogas utredning att ersättning ej kunnat erhållas av vederbörande försäkringsanstalt.

Genom cirkulär den 30 december 1941 meddelades den sålunda framställda anmärkningen länsstyrelserna till kännedom och beaktande.

Också i ett annat hänseende berörde riksdagens revisorer i sin berättelse till 1942 års riksdag den fria rättegången i trafikskadeståndsmål. Revisorerna hade iakttagit, att det allmännas kostnader stannat å statsverket i ett antal sådana mål, i vilka svaranden beviljats fri rättegång. Denne hade av domstolen förklarats skadeståndsskyldig. Vid sådan utgång av målet skulle kostnaderna för den fria rättegången stanna å statsverket. Enligt revisorerernas mening hade i dessa fall den försäkringsanstalt, där det av svaranden förda fordonet varit försäkrat, bort gottgöra statsverket dess kostnader för den fria rättegången med det belopp som skäligen kunde anses betingat av försäkringsanstaltens intresse i rättegången.

Å andra sidan ha under de senare åren till Kungl. Maj:t inkommit vissa framställningar rörande partiella utvidgningar av frirättegångsförmånerna.

Sålunda har riksdagen i skrivelse den 24 april 1937 på förslag av första lagutskottet (utl. nr 33) anhållit, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa utredning om sådan ändring av gällande lag om fri rättegång, att medellös part må, utöver vad för närvarande gäller, av allmänna medel kunna erhålla hjälp till sin inställelse inför domstol.

Första lagutskottet yttrade i sitt utlåtande bl. a.:

För framtvingande av svarandens inställelse i mål om ansvar äger domstolen tillgripa, förutom de även i tvistemål användbara tvångsmedlen vite och böter, jämväl hämningsinstitutet. När en persons underlåtenhet att inställa sig icke har någon annan grund än ekonomisk oförmåga, måste det emellertid te sig stötande att inställa honom inför domstolen genom kronobetjäningens försorg. Av naturliga skäl draga sig domstolarna också i det längsta för en sådan åtgärd. Med nu gällande ordning kan likväl hämningsinstitutets användande i dylika fall emellanåt icke undvikas. Erinras må här om stadgandet i 15 kap. 1 § rättegångsbalken att i brottmål, där efter lag straffarbete kan följa å brottet, den som är anklagad själv skall svara. Även i andra fall, t. ex. då fråga är om tillämpande av villkorlig straffdom och över huvud om frihetsstraff eller högre bötesstraff ifrågakommer, kan domstolen anse det nödigt att höra den tilltalade personligen. Och denne kan själv ha befogade anspråk på att få muntligen inför rätten framlägga sin sak. Möjlighet för den tilltalade att av allmänna medel erhålla hjälp till sin personliga inställelse föreligger emellertid endast i ett fall, nämligen enligt 10 § tredje stycket i lagen om fri rättegång vid muntligt förhör i hovrätt. Av det anförda framgår emellertid att ett ej mindre starkt behov av dylik ekonomisk hjälp understundom måste anses föreligga när det gäller en fattig persons inställelse inför en från hans hemort avlägset belägen under rätt.

Utskottet uttalade såsom sin mening, att då fråga vore om ringare brottmål en tilltalad icke borde tillerkännas rätt till kostnadsfri inställelse annat än i sällsynta undantagsfall, samt anförde vidare:

Å andra sidan anser utskottet att rätten till fri inställelse icke bör begränsas till att avse allenast tilltalad i brottmål; ett stort behov av en sådan rätt kan nämligen understundom föreligga även då fråga är om målsägande i brottmål eller om part i tvistemål (t. ex. i mål angående fastställande av faderskap till barn utom äktenskap). Den nödiga garantien mot missbruk skulle kunna erhållas genom en bestämmelse att rätt för medellös part till fri inställelse endast medgäves då domstol eller dess ordförande, efter verkställd prövning, funne det föreligga ett verkligt behov av att parten personligen komme tillstädes inför rätten.

När utskottet sålunda förordar en reform av lagen om fri rättegång i enlighet med de av utskottet antydda riktlinjerna, förbiser utskottet icke att därigenom komme att ställas i viss mån ökade anspråk på statsverket i ekonomiskt avseende. Utskottet har även beaktat att riksdagen vid upprepade tillfällen understrukit vikten av att största möjliga sparsamhet iaktages vid handhavande av statens medel för bestridande av kostnader enligt lagen om fri rättegång. Emellertid håller utskottet före att den kostnadsökning, som skulle föranledas av den av utskottet förordade reformen och vilken för övrigt säkerligen i tämligen stor omfattning skulle kompenseras såväl genom en minskning av de stundom mycket dryga utgifterna för vederbörandes hämtning till rätten som ock genom minskade utgifter för rättegångsbiträden, icke lär bli av sådan storleksgrad att den bör hindra genomförandet av ett så angeläget önskemål som det förevarande.

Vidare har *riksdagens justitieombudsman* i skrivelse till Kungl. Maj:t den 31 december 1937 upptagit frågan om rätt för svarandepart, som åtnjutit fri rättegång, att kostnadsfritt erhålla protokoll i målet, även om begäran därom framställles först efter det utslag meddelats.

Justitieombudsmannen har i sin skrivelse framhållit, att av de i 8 § lagen om fri rättegång givna bestämmelserna om att rätten i det slutliga utslaget skall under vissa förutsättningar ålägga endera av parterna att ersätta statsverkets kostnader för den fria rättegången, torde få anses följa, att rätten efter det utslag meddelats icke ägde upptaga och pröva av den fria rättegången härrörande kostnadsfrågor. Då sådan kostnad borde vara bestämd redan när rätten skilde sig från målet, syntes domstolen icke vara pliktig att till svarandepart, som åtnjutit fri rättegång men underlåtit att före utslagets avkunnande begära protokoll i målet, avgiftsfritt utlämna sådana. Detta förhållande kunde understundom lända parten till avsevärt men. Efter att ha redogjort för ett exempel härpå, vilket dragits under hans prövning, har justitieombudsmannen anfört i huvudsak följande.

I det stora flertalet fall torde väl för svarandepart, som åtnjuter fri rättegång, protokoll utskrivas redan under rättegångens förlopp. Har emellertid parten av förbiseende eller därför att han icke ansett sig behöva tillgång till protokoll underlåtit att begära sådana, med påföljd att protokoll för honom icke utskrivits, kan dock situationen för hans vidkommande så ändras, att han finner sig behöva protokoll. Detta inträffar alltid, om utslaget går honom emot och han därför vill överklaga detsamma. I dessa fall torde dock saken kunna så ordnas, att parten, om han visar att han fullföljt talan i hovrätten och att han där åtnjuter fri rättegång, kostnadsfritt utfår protokollen av expeditionshavanden vid underrätten, vilken därefter efter rekvisition erhåller lösen för protokollen av den befattningshavare vid hovrätten, som har att förvalta de för fri rättegång därstädes avsedda medel. Enligt stadgad praxis tillämpas detta förfaringssätt i de fall då part, vilken i underrätten ej åtnjutit fri rättegång, beviljas sådan förmån efter det målet dragits under hovrättens prövning.

Av det nu sagda framgår visserligen att svarandepart, som åtnjutit fri rättegång men underlåtit att före utslagets meddelande begära protokoll, kan efter talans fullföljande till hovrätten kostnadsfritt erhålla underrättens protokoll. Emellertid kan parten behöva dessa, även om han icke dragit målet under hovrättens prövning, exempelvis för att parten själv eller någon av honom anlitad person skall kunna så tillförlitligt som möjligt bedöma, huruvida skäl för överklagande föreligger. Att parten i ett dylikt fall icke skall kunna avgiftsfritt erhålla protokoll synes mig vara ett missförhållande. För avhjälpande därav skulle kunna föreskrivas att protokoll, oavsett därom framställd begäran, städe skall utskrivas åt svarandepart, som åtnjuter fri rättegång. En lämpligare lösning av frågan synes mig dock kunna ernås genom en bestämmelse av innebörd att svarandepart, som beviljats fri rättegång, skall äga rätt att kostnadsfritt erhålla protokoll, därest begäran därom framställles senast viss tid efter det slutligt utslag meddelats.

Slutligen har *riksdagen* i skrivelse den 1 mars 1939 på förslag av första lagutskottet (utl. nr 7) anhållit, att Kungl. Maj:t ville låta verkställa utredning om ändrade bestämmelser med syfte att i vidgad utsträckning bereda möjlighet till ersättning åt biträde i fri rättegång i överrätt.

För närvarande kan som förut nämnts sådan ersättning medgivas blott för det fall, att överrätten i allo eller i huvudsakliga delar bifaller ändrings-sökande av part som åtnjuter fri rättegång.

I de motioner (I: 21 och II: 49), som gävo anledning till riksdagens skriveelse, anfördes bland annat:

Erfarenheterna under de år ifrågavarande lagstiftning varit i tillämpning ha visat, att det med nuvarande regler ofta nog kan vara synnerligen svårt för en medellös part att få kvalificerad advokathjälp vid utförande av talan i högre instans. Då en part vunnit i underrätt men hans motpart överklagar underrättens dom, är det ofta av stor vikt att den vinnande parten bevakar sin talan i överrätten och där bemöter de nya påståenden och den nya bevisning, som motparten där kan förebbringa. Som den medellöse partens advokat i sådant fall icke kan påräkna gottgörelse vare sig av sin huvudman eller av allmänna medel, utan endast i bästa fall har utsikt att utfå ersättning av motparten, är det naturligt att en advokat icke är villig att nedlägga arbete och kostnader på målet. I de fall, då den medellöse parten förlorat i underrätten, blir vid fråga om fullföljd det praktiska resultatet, att parten antingen måste försöka anskaffa medel till advokatarvode eller att hans advokat utan säkerhet för ersättning får utföra arbete och vidkännas kostnader eller ock — vilket kanske är det vanligaste — att parten får avstå från att fullfölja talan.

En sådan ordning som den nu angivna kan icke anses tillfredsställande och det står icke i överensstämmelse med lagstiftningens anda och syfte, att en medellös part på grund av bristande tillgångar skall förhindras från att få sin rättsfråga allsidigt prövad. Frågan har under senare år fått än större betydelse än tidigare genom införande av muntliga förhör inför hovrätt, då det är av särskild vikt att part vid sådant förhör biträdes av kvalificerad jurist.

En lösning av spörsmålet kan sökas på olika vägar. Enklast torde vara att tillerkänna överrätt fri provningsrätt, huruvida ersättning av allmänna medel bör tillerkännas rättegångsbiträde i fri rättegång; möjligen böra därvid några restriktiva bestämmelser införas, såsom att ersättning skall utgå endast om medellös part haft grundad anledning att fullfölja talan eller anlita biträde för svaromåls avgivande. Även andra förbehåll kunna tänkas.

Första lagutskottet framhöll i sitt utlåtande, att osäkerheten ifråga om möjligheterna att erhålla ersättning till biträde i överrätt i många fall torde leda antingen till att parten nödgades avstå från att utföra sin talan i överrätten eller också till att den advokat, som av hänsyn till parten åtagit sig att sköta hans sak i överrätten, åsamkades direkta utgifter. Efter att vidare bland annat ha erinrat om det ökade behov av biträde i hovrätt, som den utsträckta användningen av muntliga förhör orsakade, förklarade sig utskottet anse, att en utvidgning av den fria rättegången i den av motionärerna åsyftade riktningen borde övervägas. Vid utformningen av bestämmelser för sådant ändamål borde garantier skapas för att ej biträde anlidades i fall, då något behov av biträdeshjälp ej kunde anses föreligga.

Nu föreliggande utredning.

I det betänkande, som den 21 november 1942 avgivits av förenämnda den 11 december 1941 tillkallade sakkunniga, ha de anmärkningar och önskemål, som på senare tid framställts med avseende å den fria rättegången, upptagits till granskning.

De sakkunniga ha till en början berört frågan i vad mån lagen om fri rättegång erhållit en alltför vidsträckt tillämpning. De ha därvid velat för sin del bestämt hävda, att den fria rättegången i stort sett icke erhållit en annan eller vidsträcktare användning än som överensstämmer med dess av lagstiftaren fixerade ändamål. Flera omständigheter kunde anföras, vilka komme utgiftsökningen att framstå såsom förklarlig och försvarlig.

De sakkunniga anföra i detta hänseende följande.

Statsmakterna ha med den fria rättegången avsett att sörja för att principen om allas likhet inför lagen icke lider inskränkning till följd av de mindre bemedlades oförmåga att bestrida de i en process uppkommande utgifterna. Likställighet i fråga om rättsskydd mellan den välställda, å ena, den mindre bemedlade eller obemedlade, å andra sidan, kan icke uppnås utan att den senare helt eller till viss del befrias från rättegångsavgifter och dylika kostnader samt erhåller bistånd för andra med rättegången förenade utgifter, särskilt arvodet till rättegångsbiträde. Det stöd, som det allmänna medelst den fria rättegången lämnar, är i princip en art av socialhjälp bland många hithörande understödsformer. Med hänsyn till den sociala utvecklingen i vår tid ter sig den processuella rätts-hjälpen som någonting ofrånkomligt. Tänker man på de medellösa ogifta mödrarnas rättegångar mot nekande eller försumliga barnafäder — en i sammanhanget synnerligen vanlig kategori — framstår institutets behövlighet och sociala syfte med särskild tydlighet. I så måtto skiljer sig emellertid den fria rättegången rent praktiskt från andra slag av social omvårdnad, som det vid bedömandet, huruvida förmånen skall få åtnjutas, är svårare än eljest att på förhand avgöra, om vederbörandes talan verkligen är förtjänt av det allmännas stöd. I princip borde naturligtvis bistånd lämnas blott de sökande, vilkas sak är rättmätig, men tillförlitligt besked om det befogade i en talan kan tydligen i allmänhet erhållas först vid rättegångens slut — genom domstolens avgörande. Om man ej vill från förmånen utesluta åtskilliga vid första anblicken oklara men kanske i grunden högst befogade anspråk, kan det icke undvikas, att fri rättegång emellanåt kommer att beviljas rättssökande, vilkas talan man, i belysning av målets utgång, helst velat se undandragen det allmännas stöd. Det har förefallit de sakkunniga som om man vid kritiken av den fria rättegången ej sällan förbisett, att i och för sig tänkbara inskränkningar lätt kunna allvarligt motverka institutets syfte — att bereda de mindre bemedlade samma möjligheter att få sin talan prövad av domstol som stå bättre lot-tade medborgare till buds. Med det nu sagda vilja de sakkunniga självfallet icke bestrida att såväl gällande lagregler som dessas tillämpning under decenniet efter 1929 års reform i olika hänseenden kunnat ge anledning till erinran. I den mån på grund härav lagändringar eller andra åtgärder måste vidtagas, är det emellertid angeläget, att justeringarna verkställas med varsamhet.

Ovan har antytts, att åtskilliga förklaringsgrunder kunna åberopas beträffande ökningen av det allmännas utgifter för den fria rättegången. Härvidlag må först framhållas, att det av lätt insedda skäl måste taga åtskillig tid innan den fria rättegångens existens och de möjligheter den erbjuder blivit kända för den stora allmänheten. Då ju medborgarna i gemen ytterst sällan komma i beröring med rättsskipningen är det ej förvånansvärt, att kännedomen om förmånen endast långsamt spritt sig inom de befolkningslager varom här är fråga.

Såsom en ytterligare förklaringsgrund till kostnadsökningen må nämnas, att målens antal över huvud uppvisat en avsevärd stegring under de båda senaste decennierna — vid härads- och rådhusrätterna från i runt tal 120,000

år 1923 till 162,000 år 1939. Ökningen är särskilt stark beträffande vissa kategorier av mål, vari fri rättegång är vanlig. Mål under rubriken »familjerättsliga förhållanden och avlidens kvarlåtenskap» — till vilka ju enligt den statistiska utredningen 85—90 % av samtliga civila frirättegångsfall under första halvåret 1940 hörde — ha sålunda ökats från 7,011 år 1923 till 10,304 år 1939. För den fria rättshjälpsens del är det ju inom denna grupp särskilt äktenskapsmålen som äga intresse. Bland de kriminella målen förete trafikmålen — vilka enligt den statistiska utredningen uppvisade största antalet parter med fri rättegång under utredningsperioden — en stegring från omkring 12,000 i första instans sakfällda år 1924, då 1923 års vägtrafikstadga och motorfordonsförordning trädde i kraft, till ungefär 61,000 år 1939. Även om flertalet trafikmål äro av mycket enkel beskaffenhet och kostnadsfri rättshjälp därför merendels knappast påkallad, ingå dock i denna kategori många mål om skadestånd till följd av olycksfall, som äro en följd av motorismens utveckling och som måste komma att belasta den fria rättegången. Vad angår fri rättegång i kriminella mål kan vidare antagas, att en tendens hos åklagarmyndigheterna att mer än tidigare, också vid jämförelsevis svåra brott, avstå från häktning bidragit till ökad användning av institutet — i det ju en tilltalad på fri fot erhåller nödig biträdeshjälp med stöd av lagen om fri rättegång medan de häktades behov av försvarare tillgodoses genom lagen den 19 juni 1919 angående förordnande av rättegångsbiträde åt häktad.

Vid bedömande av statsverkets utgifter för den fria rättegången bör slutligen icke förglömmas att institutet under perioden i så måtto utvidgats, som år 1933 blodprovskostnad, år 1934 kostnad för sakkunnigs hörande och år 1936 kostnad för parts personliga inställelse i hovrätt fogats till de processutgifter som det allmänna genom medgivande av fri rättegång kan komma att bestrida.

De sakkunniga ha öfvervägt lämpligheten av och formerna för ett närmare samarbete mellan domstolarna och de offentliga rättshjälpsanstalterna i ärenden rörande fri rättegång. Härutinnan erinras bl. a., att anstaltsorganisationen visserligen hittills blivit endast ofullständigt utbyggd men att enligt ett den 20 mars 1940 avgivet betänkande med förslag rörande offentliga rättshjälpsanstalter (SOU 1940:11) sådan anstalt som regel skulle inrättas för varje landstingsområde och för varje stad som icke deltagar i landsting. De sakkunniga utgå från att antalet rättshjälpsanstalter kommer att öka i avsevärd omfattning och att man i det stora hela kan räkna med samma anstaltstyp som hittills. De ha under sådana förhållanden ansett lämpligt att i stora drag klargöra, huru enligt deras uppfattning rättshjälpsanstalterna och den fria rättegången efter anstaltssystemets utbyggnad böra samordnas. Därefter angivas de praktiska åtgärder som anses redan nu böra genomföras till främjande av en sådan samordning.

De sakkunniga ha ansett det önskvärt att domstolarna och rättshjälpsanstalterna efter anstaltssystemets utbyggnad samverka med avseende å prövningen av ansökningar om fri rättegång. De sakkunniga erinra, att det helt naturligt måste vara ett önskemål att förhindra missbruk av den fria rättshjälpen men att statsmakterna såväl vid tillkomsten av 1919 års lag som vid 1929 års reform avböjt att giva domstolen befogenhet att pröva ansökningar om fri rättegång med hänsyn till befogenheten av partens talan. De invändningar som gjorts mot en sådan förprövning måste enligt deras mening mista

åtskilligt av sin tyngd vid en ordning, där ansökningarna som regel finge passera ett utanför domstolen stående kvalificerat organ och hos detta underkastas utredning och granskning. Rättshjälpsanstalterna syntes de sakkunniga väl lämpade för uppgiften att verkställa en sådan granskning. En medverkan av rättshjälpsanstalterna vid prövningen av ansökningarna skulle emellertid erbjuda även andra fördelar. Anstalternas granskning kunde sålunda många gånger antagas leda till att part avstode från ohemula anspråk eller bestridanden eller till att tvisten i fråga gjordes upp och det allmänna besparades kostnaden för en rättegång. Även om det icke skulle vara möjligt för anstalten att förlika parterna, borde det arbete som av dess befattningshavare nedlagts å saken bliva till nytta i den följande rättegången. En förberedande granskning å rättshjälpsanstalt skulle slutligen också möjliggöra större likformighet vid bedömandet av medellöshetskravet.

Sedan anstaltsväsendet utbyggt, bör enligt de sakkunnigas mening ansökan om fri rättegång, som icke göres i redan anhängigt mål, på förhand granskas av vederbörande rättshjälpsanstalt. Regeln om förhandsgranskning borde emellertid underkastas vissa inskränkningar. Undantag borde sålunda gälla för vissa vattenmål, sjömål och andra kategorier av tvister, vilka sällan förekomme i en anstalts praktik. I faderskapsmål, som anhängigjordes under medverkan av barnavårdsman, skulle sådan granskning ej heller krävas. Slutligen borde rättens ordförande tillerkännas en allmän befogenhet att dispensera från anstaltsgranskningen. Rimlighetsskäl syntes vidare tala för att, där enskild advokat före de nya reglernas ikraftträdande i större utsträckning och på ett tillfredsställande sätt omhänderhaft mål med fri rättegång, anstaltsbehandling icke skulle krävas för mål som anhängigjordes under hans medverkan.

De sakkunniga framhålla, att uppgiften att förhandsgranska ansökningar om fri rättegång måste göra en decentralisering av anstalternas arbete påkallad.

Jämväl med avseende å biträdesuppdragen är enligt de sakkunnigas mening ett utsträckt anlitage av rättshjälpsanstalterna förbundet med fördelar. En ordning, enligt vilken rättshjälpsanstalternas jurister anlitas för biträdesuppdragen i alla fall där så lämpligen kan ske, vore ägnad att nedbringa kostnaderna för biträdeshjälpen. Undantag från regeln om anstaltsjurists företräde borde gälla för de fall, då enligt vad tidigare sagts förhandsgranskning å anstalt icke ansetts erforderlig. Jämväl då sådan granskning skett kunde det emellertid vara anledning att till biträde utse annan än jurist vid anstalten. Den nu stadgade valrätten för part beträffande biträdets person (5 § 3 st.) borde begränsas för att möjliggöra ett ökat anlitage av rättshjälpsanstalternas befattningshavare. Gentemot kravet att parten borde få anlita den advokat, för vilken han hade särskilt förtroende, framhålles, att det i allmänhet stode klart för parten, att hans intresse bleve fullt tillgodosett även genom bistånd av annan kvalificerad jurist.

De sakkunniga finna det ej för närvarande kunna komma ifråga att över hela linjen förverkliga det program, till vilket grundlinjerna sålunda upp-

dragits. De anse emellertid, att den av dem i princip förordade ordningen redan nu i begränsad omfattning och på några punkter borde bringas i tillämpning. Sålunda föreslås ett tillägg till 4 § i lagen av innehåll, att rätten eller dess ordförande skall vara berättigad hänvisa sökande av fri rättegång till rättshjälpsanstalt för närmare utredning av sin sak. — De sakkunniga finna det icke lämpligt att för närvarande i lagen giva anvisning, i vilken utsträckning anstaltsjuristerna borde anförtros biträdesuppdrag, men ha föreslagit, att i 5 § tredje stycket befattningshavarna vid de offentliga rättshjälpsanstalterna uttryckligen borde nämnas såsom utgörande en lämplig biträdeskategori. — Slutligen föreslås, att parts valrätt i fråga om biträdets person på det sätt inskränktes, att det i sådant hänseende i lagen allenast föreskrevs att skäligt avseende skulle fästas vid partens önskemål.

Kretsen av de domstolar, vid vilka fri rättegång kan medgivas, har i sakkunnigförslaget ej undergått annan ändring än att poliskammare uteslutits. Någon poliskammare med domsrätt finnes nämligen ej längre.

De sakkunniga ha ägnat en utförlig framställning åt frågan om fri rättegång i ansökningsärenden och finna sig här med stöd av uttalanden i förarbetena kunna fastslå, att lagen icke varit avsedd att, såvitt angår underrättsprocessen, vinna tillämpning på annat än »mål». Efter att ha redogjort för det avgörande av Svea hovrätt år 1934, på grundval av vilket — såsom tidigare berörts — fri rättegång ofta kommit att medgivas i ansökningsärenden, uttala de sakkunniga emellertid, att det icke syntes strida vare sig mot ordalagen i 1 § av lagen eller mot institutets allmänna karaktär att medgiva fri rättegång i sådana genom ansökan inför rätta bragta saker, där ansökningen berörde även annan än sökanden och tvist i det särskilda fallet föreläge mellan flera parter. I sådant fall måste nämligen rättegång, i den bemärkelse ordet hade i 1 § av lagen, anses ha kommit till stånd. Såsom exempel på dylika fall nämnes ansökan om omyndigförklaring av person, som motsatte sig bifall till ansökningen. Långt mer tvivelsamt bleve enligt de sakkunnigas mening bedömandet i sådana ansökningsärenden, där något verkligt tvåpartsförhållande icke uppstode eller ens kunde uppstå, t. ex. vid ansökan om tillstånd till adoption, vid makars gemensamma ansökan om hem-, äktenskaps- eller boskillnad, vid egen ansökan om försättande i konkurs eller om omyndigförklaring m. m. Ehuru det enligt deras mening bäst skulle överensstämma med lagstiftningens principer att ej medgiva fri rättegång i dylika fall, funne de sig med hänsyn till de fördelar, som särskilt i områden utan rättshjälpsanstalt vore förenade med rådande praxis att medgiva fri rättegång även då hemskillnad, äktenskapsskillnad och boskillnad begärdes ansökningsvägen, icke böra föreslå någon ändring i lagen i syfte att utesluta icke tvistiga ansökningsärenden från dess tillämpningsområde. De förutsätta emellertid, att frågan upptages till förnyat övervägande, när rättshjälpsanstaltsorganisationen mera allmänt utbyggs.

De sakkunniga ha i detta sammanhang även behandlat det förhållandet att då av två makar i olika ekonomisk ställning, som ansöka om hem- eller

äktenskapsskillnad, blott den ene erhåller fri rättegång, den andre enligt nuvarande ordning i stort sett kommer i åtnjutande av medsökandens förmaner och besparas alla utgifter, även om han i och för sig är i stånd att bära desamma. De sakkunniga ha övervägt flera utvägar till undanröjande av detta missförhållande, bl. a. ett av domhavanden i Östbo och Västbo domsaga föreslaget stadgande att det vid skillnad efter gemensam ansökan skulle åligga makz, som ej hade fri rättegång, att återgälda statsverket kostnaderna för fri rättegång som åtnjutiits av medparten. Det befaras emellertid att en sådan regel — som enligt de sakkunnigas mening ej kunde göras undantagslös — kunde föranleda till eljest onödiga undersökningar om den eventuellt betalningspliktige makens ekonomiska ställning och annan omgång. Vid övervägande av samtliga omständigheter ha de sakkunniga, ehuru med tvekan, ansett sig böra avstå från att föreslå särskilda bestämmelser rörande det behandlade spörsmålet.

Beträffande frågan om förprövning ha de sakkunniga icke velat tillstyrka, att vid behandling av ansökningar om fri rättegång en förberedande prövning skulle ske av de skäl sökanden kunde åberopa till stöd för sin talan. De sakkunniga framhålla, att en förprövning av sökandens talan i princip framstode som naturlig och önskvärd. Mot en sådan prövning hade emellertid åberopats, att den med hänsyn till processmaterialets knapphet måste bli va av summarisk beskaffenhet och till följd därav mindre tillförlitlig. Den obemedlade parten kunde under processens gång åstadkomma en utredning som måhända gäve stöd åt en talan vilken vid en förprövning kunnat framstå som obefogad. Införandet av förprövning av den innebörd som här avsåges kunde komma att rubba förtroendet för domarens eller rättens opartiskhet och lätt giva anledning till en känsla av rättsosäkerhet och godtycke för den medellöse som sökte utfå sin rätt. Dessa invändningar kunde enligt de sakkunnigas mening icke fränkännas berättigande.

De sakkunniga ha icke heller ansett sig böra föreslå, att fri rättegång ej skulle få förekomma i vissa grupper av mål, där partens talan i regel ej kunde anses vara värd det allmännas stöd. I detta avseende ha de sakkunniga framhållit, att möjligheten att utesluta vissa mål från fri rättegång utförligt dryftats i samband med 1929 års reform. Departementschefen avböjde då olika hithörande uppslag och framhöll närmast med tanke på ärekränkningssmålen, att även här intressen av sådan betydenhet kunde stå på spel att möjlighet till fri rättegång ej borde beskäras. De sakkunniga ha icke funnit skäl att frångå den ståndpunkt som statsmakterna intogo år 1929. Vad särskilt anginge de av riksdagens revisorer nämnda »rattfylleri-, langnings- och lönnbränningsmålen» förtjänade erinras, att den omständigheten att det åtalade brottet måste framstå såsom speciellt osympatiskt icke borde få lända till inskränkning i den obemedlades möjligheter att erhålla rätts hjälp. Alldeles bortsett från att den åtalade kunde vara oskyldig hotades han i dessa mål av så allvarliga straff, att det ingalunda kunde anses orimligt att han bereddes tillfälle att föra sin talan på ett effektivt sätt.

Betänkligheter mot den ifrågasatta vidgade förprövningen skulle enligt vad

de sakkunniga framhålla uppenbarligen minskas, om denna kunde förläggas till en annan instans än domstolen eller dess ordförande, t. ex. rättshjälpsanstalt. Anstaltsorganisationen vore emellertid alltjämt så ofullständigt utbyggd att det icke låte sig göra att generellt stadga förprövning genom rättshjälpsanstalt.

I nuvarande läge ha de sakkunniga fördenskull ansett icke kunna ifrågakomma att för beviljande av fri rättegång kräva förprövning av annan natur än den som avser villkoret att fri rättegång skall vägras om det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för parten att hans talan vinner prövning. För att skänka något vidare tillämplighet åt detta villkor föreslå de sakkunniga, att fri rättegång skall vägras, när saken »kan antagas vara av ringa betydelse». Beträffande innebörden härav anföra de sakkunniga:

Såsom exempel på fall, då fri rättegång på grund av talans ringa betydelse icke bör medgivas, nämndes i 1929 års proposition, att sökanden ville föra process om krav mot någon som saknade utmätningsbara tillgångar. Ett annat åberopat exempel avsåg den situation, att den tilltänkta rättegången väsentligen framstod som ett utslag av trakasseringslusta. Första lagutskottet vid 1929 års riksdag framhöll i sitt utlåtande över propositionen, att man genom ifrågavarande stadgande bereddes möjlighet att förhindra ett processande på statens bekostnad, som skulle kunna betecknas som meningslöst eller nära nog anstötligt. Att processföremålets värde vore ringa skulle, framhöll utskottet, naturligen icke utesluta, att fri rättegång kunde beviljas en part. Endast om värdet vore så obetydligt, att det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom, att hans talan vunne prövning, kunde enligt utskottets mening fri rättegång vägras. Ett under senare år förekommet fall, som blivit olika bedömt i underrätt och hovrätt, avsåg talan om utbekommande av ett par stolar, värda 25 kronor. I detta fall vägrade underrätten men beviljade hovrätten fri rättegång. Med den av de sakkunniga föreslagna regeln bör fri rättegång kunna vägras för en sådan talan. I ersättningstvister, där det fordrade beloppet ej överstiger 25—30 kronor, torde likaledes sökandens intresse att få sin sak prövad i allmänhet kunna anses ringa. Det förtjänar i detta sammanhang nämnas, att Stockholms stads rättshjälpsanstalt — enligt vad de sakkunniga inhämtat — redan nu i regel vägrar sitt bistånd för stämning vid anspråk på belopp, understigande 30 kronor. Talan i anledning av sådan ärekränkning, som ej synes kunna bedömas enligt svårare lagrum än 16 kap. 11 § strafflagen, torde också i många fall på grund av villkoret »ringa betydelse» kunna uteslutas från fri rättegång. Så torde likaledes ej sällan vara förhållandet med målsägandetalan i anledning av misshandel, varå ingen skada följt.

För att giva prövningsmyndigheten bättre material för bedömandet av sakens betydelse ha de sakkunniga vidare förordat stadgande om rätt att anmoda sökanden att lämna närmare upplysningar om sin sak. I samma syfte föreslås att prövningsmyndigheten skulle äga att, när skäl därtill föreläge, höra motparten över ansökningen samt att hänvisa sökande att för närmare utredning av sin sak vända sig till närbelägen rättshjälpsanstalt. De sakkunniga ha emellertid understrukt, att kommunikation med motparten icke finge bli va någon bakväg för skapande av en förprövning på skälighetens grund. Endast i så måtto kunde motpartens yttrande tillmätas vikt som sökandens rent

objektiva intresse att få sin talan prövad vunne belysning av innehållet i yttrandet.

I detta sammanhang må nämnas, att de sakkunniga föreslagit, att rätten i samband med målets avgörande skulle kunna återkalla förmånen av fri rättegång i fall, då parten funnes ha saknat skälig anledning att föra talan. Genom återkallelsen vunnas, att parten vid fullföljd av talan i hovrätt icke — såsom eljest skulle bliva fallet — utan vidare komme i åtnjutande av fri rättegång också i överrätten. Vidare vore det enligt de sakkunnigas mening av stort värde att i fall, då en talan enligt rättens bedömande uppenbarligen icke förtjänat det allmännas stöd, denna domstolens uppfattning komme till klart uttryck genom förmånens återkallande.

Beträffande de olika delförmånerna i fri rättegång föreslå de sakkunniga, att möjlighet att även efter målets avgörande avgiftsfritt erhålla protokoll skall finnas, om parten inom viss tid efter målets avgörande framställer begäran därom. Vid bestämmande av denna tid anse de sakkunniga övervägande skäl tala för, att part skulle äga ovillkorlig rätt därtill, om framställning därom gjordes före utgången av tiden för erläggande av vad respektive anförande av besvär. Om han visade att målet vore föremål för överrättsprövning, skulle han jämväl senare kunna utan avgift erhålla utdrag av protokollet.

Kostnaderna för protokoll, som av part begärts efter det att dom eller utslag meddelats i målet, skola enligt förslaget ersättas i enlighet med eljest i lagen om fri rättegång angivna grunder. Förlorande part som enligt lag är pliktig att gälda vinnande parts rättegångskostnader skall sålunda förpliktas ersätta statsverket, förutom redan uppkomna kostnader, jämväl vad på grund av nyssnämnda bestämmelse kan komma att utgå till lösen för protokoll åt den vinnande parten.

Stadgandet om rätt att erhålla protokoll efter målets avgörande har av de sakkunniga upptagits såsom första stycke i 14 §. I 8 § andra stycket har införts bestämmelse om skyldighet för tappande part att gottgöra statsverket även nu ifrågavarande kostnad.

De sakkunniga erinra, att enligt det förslag till lag om fri rättegång som framlades genom proposition (nr 118) till 1919 års riksdag ersättning till av parten åberopade vittnen skulle utgå, såvida deras hörande ej utan skäl påkallats. Enligt det av riksdagen antagna förslaget skall ersättning utgå till sådana vittnen vilkas hörande rätten prövar för målets utredning erforderligt. Den utformning, stadgandet sålunda slutligen erhöll, avsåg att förebygga, att part med fri rättegång onödigtvis ådroge statsverket kostnader för vittnens instämmande och inställelse. I praxis hade emellertid de avsedda garantierna icke blivit verksamma. Att upprätthålla ett krav på inhämtande på förhand av rättens tillstånd till vittnens inkallande skulle också enligt de sakkunnigas mening bliva tidsödande och omständligt samt motverka önskemålet om koncentration i rättegången och ej sällan föranleda ökade kostnader för statsverket. De sakkunniga ha därför förordat en återgång till den lydelse som

innefattades i 1919 års proposition. Kostnaden för vittnesinkallelser skall enligt de sakkunnigas förslag, likaledes i överensstämmelse med 1919 års proposition, utgå utan någon prövning av vittnesmålets behövlighet.

De sakkunniga ha i det hela instämt i de synpunkter som av första lagutskottet vid 1937 års riksdag åberopats till stöd för önskemålet att part med fri rättegång även vid underrätt måtte kunna medgivas ersättning för personlig inställelse. De framhålla emellertid, att något mera allmänt behov att lämna part sådan gottgörelse icke yppat sig. Den av utskottet berörda situationen, då rätten funne sig nödsakad att medelst hämtning inställa en medellös svarande, vore enligt de sakkunnigas mening mera sällan förekommande, och i fråga om part i barnuppfostringsmål erinras, att de kommunala myndigheterna ej sällan bekostade kärandes inställelse. Över huvud funne de sakkunniga det icke kunna antagas, att det ofta inträffat att part med fri rättegång, vars personliga närvaro verkligen varit påkallad, ej på ett eller annat sätt — emellanåt givetvis med vissa uppoffringar — blivit i tillfälle att själv komma för rätta.

Enligt de sakkunnigas förslag skall ersättning för personlig inställelse kunna utgå, då tilltalad, som åtnjuter fri rättegång, enligt lag är skyldig att komma personligen för rätta eller då part med sådan förmån av rätten ålagts att personligen inställa sig eller då, när rätten ej sitter, dess ordförande förklarat partens personliga inställelse påkallad. Vad särskilt angår rättens ordförandes befattning med frågan framhålles, att denne icke — såsom fallet vore med domstolen själv — ägde behörighet att ålägga part att inställa sig personligen men att det i praktiken ej sällan inträffade att rättens ordförande, om han vid sin förhandsgenomgång av handlingarna i ett mål funne parts personliga närvaro vid nästa rättegångstillfälle erforderlig, under hand anmodade parten att själv komma tillstädes. Det hade icke syntts erforderligt att bestämma särskild form för rättens ordförandes förklaring att parten borde komma personligen.

De sakkunniga ha framhållit, att ersättning icke borde medgivas utan noggrann prövning av det enskilda fallet. Innan närmare erfarenhet vunnits av de nya bestämmelsernas tillämpning och med hänsyn till sparsamhetskravet vore det lämpligt att i vanliga fall medgiva ersättning blott om partens vistelseort vore belägen minst fem mil från det ställe, där rätten sammanträdde. Då särskilda omständigheter — såsom t. ex. invaliditet eller sjukdom eller mycket besvärliga samfärdsförhållanden — därtill föranledde, borde dock gottgörelse kunna medgivas även vid mindre avstånd än fem mil. Gottgörelsen för resekostnad skall avse lägsta reseklass i allmänna resereglementet. I fråga om traktamentsersättningen uttala de sakkunniga, att de utlägg, som denna avsåge att täcka, merendels torde vara så jämförelsevis ringa att dylik ersättning vore erforderlig mindre ofta än gottgörelse för resekostnad. Dylik ersättning borde därför utgå blott när synnerliga skäl föreläge, t. ex. därför att parten nödgades länge uppehålla sig vid domstolen och ådroge sig utgifter för logi m. m. I fråga om traktamentsersättningens

belopp föreslå de sakkunniga, att detta skulle utgöra högst åtta kronor för varje dag som erfordrades för resan och vistelsen vid domstolen.

De sakkunniga ha vidare föreslagit, att rätten eller, när den ej sitter, dess ordförande skall erhålla befogenhet att på vederbörandes begäran i förväg tillerkänna parten för resan till rätten erforderligt belopp.

Med avseende å muntligt förhör i hovrätt erinra de sakkunniga, att redan gällande bestämmelser — i 10 § tredje stycket — i så måtto innefatta vidsträcktare möjlighet till ersättning, som tilltalad i hovrätt kan erhålla sådan ersättning, även om han icke enligt lag varit skyldig att komma tillstådes personligen eller hovrätten föreskrivit personlig inställelse. Någon ändring i denna del syntes icke erforderlig. Beträffande annan part med fri rättegång syntes det lämpligt att för hovrättsprocessens del, i analogi med vad som föreslagits för rättegång i underrätt, inskränka möjligheten till gottgörelse till de fall, då partens personliga närvaro vid förhör på förhand befunnits påkallad. Å andra sidan borde, när särskilda omständigheter föreläge, liksom i underrätt ersättning kunna utgå, också vid mindre avstånd än fem mil. Beträffande traktamentsersättningen ha de för hovrättsförhör gällande bestämmelserna i övrigt ändrats i överensstämmelse med vad som föreslås skola gälla för underrätt. I fråga om möjligheten för part att erhålla förhandsbidrag till resekostnads bestridande skall likaledes gälla den för underrättsprocessen föreslagna ordningen. Med hänsyn till hovrätternas täta sammanträden syntes icke något praktiskt behov föreligga att tillerkänna divisionsordförande sådan befogenhet som enligt det föregående tillagts ordförande i underrätt.

Reglerna om ersättning för personlig inställelse vid underrätt ha upptagits i en ny paragraf, betecknad 4 a §.

De sakkunniga uttala beträffande biträdesförmånen, att då biträdeskostnaderna utgjorde den större delen av samtliga kostnader för fri rättegång, det väl framstode som synnerligen angeläget, att biträde förordnades endast i den mån sådan hjälp vore oundgängligen påkallad. Gentemot de stundom framförda kraven på inskränkningar i förevarande hänseende anföra de sakkunniga emellertid följande.

Enligt de sakkunnigas bestämda mening är det skäl att varna för alltför stor stränghet vid bedömandet av parternas behov av sakkunnig hjälp. Såsom flera av remissmyndigheterna framhållit, ha enskilda parter i allmänhet och personer ur de befolkningslager, varom här är fråga, i synnerhet regelmässigt stora svårigheter att utan bistånd föra sin talan i andra mål än de allra enklaste. Vill man undvika att de i rättegången skola bli ogynnsamt ställda i förhållande till välsituerade, av advokat biträdda motparter måste det ofta bli svårt att vägra biträdesförordnande. Det kan visserligen invändas, att domstolen genom en kraftfull processledning i någon mån kan hjälpa en oerfaren part till rätta, men uppenbarligen kan domstolen ej, utan att äventyra sitt anseende för opartiskhet, gå långt på denna väg.

De sakkunniga ha övervägt det av riksdagens revisorer berörda önskemålet att i mål om underhållsbidrag till barn utom äktenskap biträde icke måtte förordnas, då barnavårdsman kan anses äga kompetens att själv uppträda

i rättegången. Efter en redogörelse för de olika tillfällen, då detta spörsmål tidigare varit föremål för uppmärksamhet, anföra de sakkunniga:

Den lämnade redogörelsen ger vid handen, att det ej sällan mött svårigheter att låta barnavårdsmännen utan biträde föra talan i faderskapsmål. Detta sammanhänger givetvis med det förhållandet att vederbörande i åtskilliga fall, i synnerhet på landsbygden och i mindre samhällen, sakna kompetens för den stundom ganska krävande uppgift som processföringen utgör. Tillgången på för barnavårdsmannaskap i alla avseenden kompetenta personer är uppenbarligen på många håll begränsad. Det må i detta sammanhang anmärkas, att tyngdpunkten av barnavårdsmannens arbete måste anses ligga i uppgiften att bistå barnets moder med råd och upplysningar samt att tillse att barnets bästa behörigen tillvaratas, och barnavårdsmannens förmåga att föra talan i rättegång synes härvidlag icke kunna tillmätas avgörande betydelse. Innan betydligt skärpta kompetenskrav av lagstiftningen uppställts för innehavare av ifrågavarande uppdrag, vilket torde möta svårigheter med hänsyn till den begränsade tillgången på kompetenta arbetskrafter, synes det vara ogörligt att såsom en allmän regel fastslå, att biträde enligt lagen om fri rättegång ej må förordnas åt kärande i faderskapsmål. Enligt vad de sakkunniga inhämtat torde från socialvårdskommittén vara att vänta vissa förslag beträffande organisationen av kommunernas sociala verksamhet, berörande även barnavårdsmännens arbetsuppgifter. Då dessa förslag framlagts och eventuellt föranlett åtgärder, torde frågan om biträdesförordnande i faderskapsmål kunna upptagas till mera slutgiltigt övervägande.

De sakkunniga uttala, att spörsmålet huruvida särskilt rättegångsbiträde bör förordnas i barnuppfostringsmål enligt deras mening tills vidare måste bedömas från fall till fall. Något lagstadgande rörande detta ämne föreslås icke.

De sakkunniga ha givit sin anslutning till förslaget att ersättning åt biträde i överrätt borde kunna medgivas i vidare utsträckning än för närvarande. Rörande de förutsättningar, under vilka ersättning bör förekomma, anföra de sakkunniga:

Vad först angår biträde åt ändringssökande part kan sådant biträde enligt gällande bestämmelser erhålla gottgörelse, därest partens talan i huvudsakliga delar bifalles. Även om ändringssökandet i ingen eller blott obetydlig del vinner bifall, kan parten emellertid ha haft goda skäl att draga målet under överrättens prövning och därvid anlita biträde. Även i dylikt fall synes möjlighet böra finnas att tillerkänna biträdet ersättning. Vad sedan angår biträde åt svarande i hovrätt synes ersättningsmöjligheten böra helt allmänt knytas till det förhållande, att behov av biträde för avgivande av svaromålet erfordrats. Den omständigheten att i besvärsmål kommunikation skett bör givetvis icke utan vidare anses ha nödvändiggjort biträde vid svaromålets avgivande.

Regler av nu angivet innehåll ha inarbetats i 10 §.

Särskilt övervägande har ägnats den av riksdagens revisorer i berättelse till 1942 års riksdag väckta frågan om skyldighet för försäkringsanstalt att gottgöra statsverket dess kostnader för fri rättegång åt svarande i sådana trafikskadeståndsmål, där anstalten har intresse av partens talan. Efter en granskning av olika hithörande lagbestämmelser framhålla de sakkunniga, att svaranden i dessa mål, särskilt då ej blott skadestånds- utan även ansvarstalan fördes mot honom, syntes ha ett så stort eget intresse av sakens utgång

att det ej kunde ifrågakomma att helt utesluta målen från fri rättegång. Med hänsyn till att försäkringsanstalten regelmässigt kunde antagas helt dirigera svarandens talan i den del, där biträdeshjälp företrädesvis vore påkallad, nämligen skadestandsfrågorna, borde det enligt de sakkunnigas mening dock ofta kunna inträffa, att domstolen kunde vägra svaranden biträde. I vissa fall då parten behövde hjälp icke blott för bemötande av en mot honom förd skadeståndstalan utan även för utförande av egen skadeståndstalan mot medsvarende på grund av liden skada — i vilket hänseende anstalten saknade anledning att bistå honom — syntes enligt de sakkunnigas mening ett jämlikt lagen om fri rättegång påkallat biträdesförordnande kunna inskränkas att avse sistnämnda talan. Om biträdesförordnanden i hithörande mål meddelades först efter noggrann prövning av omständigheterna i det enskilda fallet, eventuellt med begränsning till viss talan, ansåge de sakkunniga, att det icke vore erforderligt att träffa särskilda anordningar för att — på sätt riksdagsrevisorerna ifrågasatt — av försäkringsanstalterna utkräva viss gottgörelse för statsverkets kostnader för fri rättegång i målen. De sakkunniga föreslå emellertid, att i ett cirkulär till underrätterna erinrades om betydelsen av varsamhet vid beviljande av fri rättegång och biträde i dessa mål.

De sakkunniga ha såsom en brist påtalat, att enligt gällande lag möjlighet saknas att avväga den fria rättegångens innehåll med hänsyn till skilda parter olika förmåga att bära rättegångskostnader. Om en part över huvud funnits vara i behov av det allmännas bistånd och erhållit fri rättegång, kunde han för närvarande utan ytterligare prövning av sin ekonomiska ställning erhålla alla i fri rättegång ingående förmåner. För åtnjutande av biträdeshjälp erfordrades visserligen särskilt beslut men därvid prövades ej, huruvida parten till äventyrs förmådde själv bestrida kostnaden för biträde. Enligt de sakkunnigas mening skulle bland dem som erhöle fri rättegång ett ej ringa antal vara i stånd att själva svara för vissa med rättegången förenade utgifter. Både ur besparingssynpunkt och med hänsyn till önskemålet att motverka en stundom förekommande processlystnad vore det angeläget, att denna så att säga partiella betalningsförmåga toges i anspråk. Att så skedde vore även ägnat att åstadkomma en viss utjämning i fråga om processkostnaderna för personer med tämligen likartade förmögenhetsförhållanden, något som ur rättvisesynpunkt tedde sig önskvärt. På grund av det anförda borde införas en *d i f f e r e n t i e r i n g* av den fria rättegången. Vid genomförandet av en sådan differentiering låge det närmast till hands att söka åstadkomma en uppdelning av de i fri rättegång ingående delförmånerna som någorlunda kunde antagas svara mot skilda inkomstlägen. Endast de sämst ställda inom klientelet borde komma i åtnjutande av samtliga delförmåner. I fråga om parter, som kunde tänkas i stånd att till viss del bestrida processkostnaderna, borde däremot deras partiella betalningsförmåga tagas i anspråk och den fria rättegången följaktligen begränsas till att omfatta blott viss eller vissa delförmåner. Enligt de sakkunnigas mening borde särskiljas tre grupper av parter med fri rättegång. Bestämmelser härom ha upptagits såsom 2 a §. Den ekonomiskt bäst ställda gruppen skulle omfatta sådana sökan-

de, som vore i stånd att svara för andra med rättegången förenade utgifter än den ofta dryga biträdeskostnaden och som därför borde erhålla fri rättegång med avseende enbart å förmånen av biträde (2 a § 2 st.). De sakkunniga åsyftade härvidlag en grupp av parter — särskilt på svarandesidan — vilka själva kunde bära processkostnaderna, så länge biträde ej erfordrades, men hade svårt att bestrida ett stundom drygt advokatarvode. Härefter följde en grupp, som bestode av parter, vilka själva vore i stånd att gälda stämpel och expeditiönslösen men icke övriga rättegångskostnader (2 a § 1 st.). Därmed avsåges personer, vilka hade en visserligen låg men dock regelbunden inkomst och ingen eller föga betungande försörjningsplikt mot familj eller andra närstående. För denna grupp vidkommande undantoges stämpel och expeditiönslösen (alltså väsentligen kostnader för protokollsutskrifter) från den fria rättegången. Den tredje gruppen omfattade slutligen de minst bemedlade, vilka icke ansåges i stånd att i något avseende bidra till processutgifterna. Differentieringen borde gälla även i överrättsprocessen. Genom en differentiering som den föreslagna komme enligt de sakkunnigas mening möjligheterna att undvika missbruk av den fria rättshjälpen att icke oväsentligt ökas.

Part, som åtnjutit fri rättegång och som efter rättegångens avslutande kommer i bättre ekonomiska förhållanden, kan enligt gällande lag icke förpliktas att återgälda statsverket dess kostnader för rättegången, såframt motparten i utslaget ålagts dylik ersättningsskyldighet. Då det ej sällan förekomme att kostnaden i fråga ej kunde uttagas hos motparten, föreslå de sakkunniga under 13 §, att den som åtnjutit fri rättegång skall kunna förpliktas att återgälda statsverkets kostnader även om motparten i utslaget ålagts gälda kostnaden i fråga. I dylika fall skulle emellertid talan om åläggande för parten att själv gälda kostnaden icke få väckas förrän det visats att denna icke kunnat uttagas av motparten.

De sakkunniga ha även behandlat riksdagens revisorers uttalande, att de utdömda arvoden till biträden i fri rättegång i en del fall varit väl höga, att några enhetliga grunder för beräkning av dessa arvoden icke syntes tillämpas och att det vore angeläget att, för nedbringande av de dryga kostnaderna, vidtaga åtgärder till vinnande av en enhetlig reglering av dessa biträdesersättningar. De sakkunniga uttala icke någon bestämd mening om de utdömda arvodenas skälighet men erinra, att i flera yttranden, som avgivits före utredningens igångsättande, starka betänkligheter framförts mot att ytterligare begränsa ersättningen åt biträdena i fri rättegång. Såsom betecknande för åtskilliga domares syn på problemet anfördes domhavandens i Södertörns domsaga uttalande att, om man väl godkänt den princip om allas likhet inför lagen, varpå den fria rättegången byggde, det ur rättssäkerhetens synpunkt ej vore tillrådligt att pressa ned biträdesersättningarna till en nivå, som skulle kunna medföra att mål med fri rättegång bleve ställda i en så att säga lägre klass än övriga.

Vidkommande kravet på en enhetlig reglering av arvodesbeloppen framhålla de sakkunniga, att syftet med nuvarande ersättningsbestämmelser i 14 §

andra stycket av lagen varit, att ersättning till biträde skulle fastställas icke efter antalet inställelser utan efter det arbete som biträdet nedlagt å rättsgången. De sakkunniga anse, att berörda stadgande borde omformuleras så att denna lagstiftarens mening tydligare framginge, därvid föreskrifterna i 82 och 84 §§ konkurslagen i viss mån kunde tjäna till ledning. I lagen borde enligt de sakkunnigas mening bringas till uttryck, att avgörande vid arvodets bestämmande skulle vara det arbete uppdraget krävt samt den omsorg och skicklighet varmed det utförts. För att domstolen skulle erhålla erforderlig ledning för sitt beslut i ersättningsfrågan föreslås, att biträdet vid begäran om ersättning skall lämna en redogörelse för det arbete och de utgifter uppdraget medfört. I anledning av framförda önskemål att rättens beslut om biträdesersättning måtte innefatta ett mera specificerat besked om det angivna beloppets sammansättning föreslå de sakkunniga vidare, att arvode och gottgörelse för utgifter skola fastställas var för sig.

Yttranden.

Över sakkunnigförslaget ha yttranden avgivits av statskontoret, riksräkenskapsverket, rikets hovrätter, överståthållarämbetet, länsstyrelserna i Stockholms, Östergötlands, Malmöhus, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Örebro, Västmanlands, Jämtlands och Norrbottens län, Stockholms rådhusrätt, rådhusrätterna i Norrköping, Malmö, Hälsingborg, Göteborg, Borås, Örebro och Västerås, styrelserna för Stockholms stads, Stockholms läns, Norrköpings stads, Malmö stads, Hälsingborgs stads, Göteborgs stads, Älvsborgs läns, Örebro läns och Västmanlands läns rättshjälpsanstalter ävensom styrelserna för föreningen Sveriges häradshövdingar, föreningen Sveriges stadsdomare, föreningen Sveriges landsfiskaler och Sveriges advokatsamfund.

Beträffande förhållandet mellan rättshjälpsanstalterna och den fria rättsgången har de sakkunnigas principprogram i flertalet remissvar lämnats utan erinran eller uttryckligen gillats.

Svea hovrätt finner, att programmet, i vad angår förhandsgranskningen av ansökningar om fri rättsgång, redan nu borde kunna förverkligas i fråga om sådana orter där rättshjälpsanstalt finnes eller deras närhet.

Å andra sidan ha betänkligheter anförts i vissa yttranden.

Länsstyrelsen i Västmanlands län ställer sig sålunda tveksam till ett stadgande om förhandsgranskning å rättshjälpsanstalt och yttrar:

En sådan förhandsgranskning skulle visserligen komma att medföra vissa fördelar. Framförallt får länsstyrelsen framhålla de härigenom ökade möjligheterna att få tvister avgjorda förlikningsvis. Enligt länsstyrelsens förmenande torde dock samma fördelar kunna vinnas genom den av de sakkunniga till omedelbart genomförande föreslagna bestämmelsen, som berättigar rätten eller dess ordförande att i tveksamma fall hänvisa sökanden till rättshjälpsanstalt för närmare utredning av dennes sak. Då dessutom regeln här om, på sätt de sakkunniga framhållit, måste lida betydande inskränkningar och de sakkunniga även funnit sig böra tillerkänna rättens ordförande en allmän befogenhet att dispensera från anstaltsgranskningen, anser länsstyrelsen införandet av regeln onödigt, särskilt som densamma kan komma att medföra vissa icke önskade intressebetyngningar.

Styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar anför mera allmänna betänkligheter mot de sakkunnigas program.

Den av de sakkunniga för framtida tillämpning föreslagna ordningen skulle otvivelaktigt komma att medföra, att statens utgifter för den fria rättegången ej oväsentligt minskades. Denna minskning skulle emellertid huvudsakligen ske på kommunernas bekostnad och därför från allmän synpunkt sett sakna verklig betydelse. Ordningens lämplighet bör följaktligen bedömas enbart från praktiska och juridiska synpunkter.

Det synes härvid till en början tveksamt, om det är riktigt, att en förhandsutredning genom rättshjälpsanstalts försorg skall tjäna domstolen till ledning för prövning av sakens betydelse för parten. Den fattiges rätt kommer då i själva verket att bli helt beroende av anstaltens utredning. Prövningen och avgörandet skulle följaktligen i flertalet fall bli av rent formell karaktär och i de allra flesta fall vara överflödig. Den bör då ej heller äga rum. Man måste vidare utgå ifrån att, om anstaltsjuristerna skola ha företräde till biträdesuppdrag, enskild advokat icke längre blir i stånd att åtaga sig den fattiges sak i andra fall, än då det är uppenbart, att han och icke vid anstalten anställd jurist kommer att förordnas till partens biträde i målet. Den ifrågasatta ordningen förutsätter därför en lagstadgad skyldighet för rättshjälpsanstalt att verkställa de förhandsutredningar, varom här är fråga. Bliwer dessutom den fattiges rätt, såsom förut sagts, faktiskt beroende av anstaltens utredning och yttrande, måste även fordras, att utredningen göres och yttrandet avgives under tjänstemannaansvar. Då rättshjälpsanstalterna därigenom skulle få karaktär av offentliga myndigheter, saknas anledning att därefter förlägga det formella avgörandet till domstolen.

Då domstolsprövningen sålunda varken är lämplig eller erforderlig, bör enligt styrelsens mening den föreslagna ordningen givas den utformning, processlagberedningen i sitt yttrande över 1940 års betänkande (angående offentliga rättshjälpsanstalter) synes förutsätta, nämligen att varje ansökan om fri rättegång, som göres före målets anhängiggörande, skall ingivas till vederbörande rättshjälpsanstalt, som beslutar i ärendet.

Med hänsyn till vikten av att de förvaltningsärenden, varom här är fråga, framdeles, då så ske kan, överflyttas från domstolarna till annan myndighet och då enskild advokat ej gärna kan konstitueras därtill, måste tanken att i detta hänseende jämställa advokat med rättshjälpsanstalt vara utesluten.

De övriga skäl däremot, som anförts till stöd för rättshjälpsanstalternas företräde framför advokaterna och som av de sakkunniga ansetts motivera ett genomförande redan nu »på några punkter och i begränsad omfattning» av den skisserade ordningen, kan styrelsen icke finna bärande.

Efter att ha erinrat om den nytta som de sakkunniga ansett följa av rättshjälpsanstalts hörande fortsätter styrelsen:

Tanken att utredningen skulle bli till nytta i den följande rättegången synes vara en överdriven förhoppning. Den torde från domstolens synpunkt närmast få karaktären av en förundersökning eller förberedande förhandling som i varje fall måste i sin helhet återupptagas inför rätten och som, där så ej skett, enligt nya rättegångsbalken ej får utgöra domsmaterial. — — — Vad i betänkandet anförts giver i varje fall icke vid handen, att något mera eller bättre skulle vara att vinna, om utredningen verkställdes genom rättshjälpsanstalt, än om den göres av enskild advokat. — — — Den erfarenhet ifråga om bedömande av partens ekonomiska ställning, som anstaltsjurist på grund av sin praktik säges besitta, förvärvar även enskild advokat, som verkställer utredningar i dylika ärenden. Det är ett känt för-

hållande, att även advokaterna, då de anlitas av ifrågavarande klientel, ofta förmå parten att avstå från ohemula anspråk eller bestridanden, ehuru de icke få någon ersättning därför. Det är visserligen riktigt att i mål med fri rättegång förlikningsmöjligheterna ej alltid bliva ordentligt tillvaratagna av advokaterna, innan saken bringas inför rätta, och att av sådant skäl anstaltsutredningen nu är att föredraga. Detta torde dock icke vara beroende av någon oförmåga i detta hänseende hos advokaten utan sammanhånga med det förhållandet, att denne för närvarande, i motsats till anstaltsadvokaten, icke kan erhålla någon ersättning för det arbete, han i sådant hänseende nedlägger.

Det gäller således här i själva verket icke en lämplighetsfråga utan en kostnadsfråga, som skulle kunna ordnas genom att den enskilde advokaten erhöles domstolens uppdrag att verkställa utredningen och för sitt arbete tillerkändes ersättning. Den ökade kostnad för statsverket, som därigenom uppstode, skulle motsvaras av en minskad arbetsbörda för den av kommunen anställde och följaktligen från allmän synpunkt sett sakna ekonomisk betydelse.

Det nu anförda synes styrelsen giva vid handen, att skäl icke anförts, som kunna föranleda, att företräde till utredningar varom här är fråga, kan givas anstaltsjurist framför advokat, förr än framdeles efter anstaltsväsendets fullständiga utbyggande förfarandet i dess helhet överflyttas från domstolarna till rättshjälpsanstalterna.

Det är uppenbart, att, därest prövningen av ansökning om fri rättegång sålunda förlägges till rättshjälpsanstalterna, därav kommer att följa, att där anställda jurister i regel komma att förordnas till partens biträde i rättegången. Endast undantagsvis lär den, som sålunda tvingats att i första hand vända sig till sådan myndighet, anse sig ha skäl att önska sig annan advokat. Men även om detta framdeles kan antagas bliva en faktisk följd av förfarandets natur, följer icke därav att detta, som de sakkunniga tänkt sig, skall givas form av ett lagstadgat företräde för rättshjälpsanstaltens jurister att framför enskild advokat, även mot partens önskan, förordnas till hans rättegångsbiträde.

Enligt styrelsens mening kunna således varken ekonomiska eller sakliga skäl berättiga till företräde för anstaltsjurist framför advokat, och detta förhållande blir detsamma, även om framdeles såväl utredningen som avgörandet i dessa ärenden anförtros rättshjälpsanstalterna.

Styrelsen för Sveriges advokatsamfund bestrider likaledes, att rättshjälpsanstalterna i förevarande sammanhang skulle vara överlägsna de enskilda advokaterna, samt anför följande.

De fördelar, som stå att vinna genom en förberedande behandling av ärendena hos rättshjälpsanstalt, kunna i lika mån uppnås genom en förberedande behandling hos advokat. När de sakkunniga sålunda uttala, att det är anledning förmoda, att anstaltens granskning många gånger skulle leda till att part avstode från ohemula anspråk eller bestridanden eller till att tvisten i fråga gjordes upp och det allmänna besparades kostnaden för en rättegång, så är detta ingenting annat än vad som likaväl vinnes, om ärendet handlägges av en kunnig och ansvarsställande advokat. — — — Att en önskvärd koncentration av rättegången främjas genom en förberedande behandling av ärendet, under vilken material framskaffas och partsståndpunkterna fixeras, är något som gäller vare sig behandlingen äger rum hos rättshjälpsanstalt eller hos advokat.

Det viktigaste skälet mot en monopolisering av den processuella rättshjälpen för rättshjälpsanstaltens räkning är den omständigheten, att en dylik

ordning skulle vara ägnad att leda till den uppfattningen hos de obemedlade klienterna, att de icke kunna erhålla den hjälp, som skulle ha stått dem till buds, om de förfogat över erforderliga medel. En part, som önskat vända sig till en privat advokat men som tvingats att i stället hänvända sig till rätts-hjälpsanstalt, kan, om saken går honom emot, lätt få den uppfattningen att detta berott på att han icke erhållit den hjälp han önskat. — — — Vål kan det objektivt vara sant, att en parts intressen kunna bli fullt tillgodosedda även om han till biträde erhåller en annan kvalificerad jurist än den han velat anlita. Det är dock ur nyss angivna synpunkter av vikt, att parten får möjlighet att anlita just den advokat, för vilken han har särskilt förtroende.

Till det nu anförda kommer vidare den även av de sakkunniga nämnda omständigheten, att en monopolisering av den processuella rättshjälpen till rättshjälpsanstalterna aldrig kan bli fullständig. Bl. a. gäller detta i alla de fall, där båda parterna behöva rättshjälp.

Enligt styrelsens mening vore det även ur en annan synpunkt olyckligt, om en uppdelning av advokatverksamheten skulle ske så, att de mindre bemedlades ärenden sköttes av rättshjälpsanstalterna och de mera välsituerades av de enskilda advokaterna. Hos dessa senare finnes en stark känsla för de sociala förpliktelseerna och en utpräglad önskan att kunna hjälpa även obemedlade medborgare i deras rättsliga angelägenheter. Enligt styrelsens mening är det av vikt för den praktiska rättsvården, att det sociala intresset hos de svenska advokaterna vidmakthålles och ytterligare utvecklas. Det vore egendomligt, om statsmakterna nu, kort efter det en ny rättegångsbalk antagits, enligt vilken en advokat är skyldig mottaga förordnande som rättegångsbiträde åt part i fri rättegång, skulle införa bestämmelser, som syfta till att avkoppla advokaterna från denna verksamhet.

I förevarande hänseende vill styrelsen slutligen tillägga följande. De sakkunnigas förslag är uppenbarligen grundat på den uppfattningen, att utvecklingen i fråga om den utomprocessuella rättshjälpen kommer att gå i den riktningen, att densamma praktiskt taget helt förlägges till rättshjälpsanstalter. De skäl, som kunna anföras mot en sådan lösning, äro emellertid enligt styrelsens mening av sådan styrka, att det starkt kan ifrågasättas, om utvecklingen kommer att gå i den riktningen.

Länsstyrelsen i Älvsborgs län ifrågasätter om icke reformen av den fria rättegången bör anstå till dess rättshjälpsanstalternas ställning kan regleras. Länsstyrelsen anför därvid:

Rättshjälpsanstalternas nära sammanhang med den fria rättegången är så uppenbart, att länsstyrelsen vill ifrågasätta, om det överhuvud är lämpligt att nu framdriva en lagstiftning om den senare utan ett samtidigt avvägande av rättshjälpsanstalternas ställning. Utom de i detta sammanhang viktiga uppgifterna att söka vinna uppgörelse utan process och att ombesörja ansökningsärenden skulle de direkt kunna få att upptaga förprövning om fri rättegång. I annat fall torde det bli nödvändigt att vid en kommande reglering av rättshjälpsanstalterna vidtaga en hel del jämkningar i den lagstiftning som nu föreligger. I viss mån gäller detsamma om den väntade rättegångsreformens förhållande till lagstiftningen om fri rättegång.

Styrelsen för Västmanlands läns rättshjälpsanstalt berör de ekonomiska konsekvenserna av samordningen och understryker angelägenheten av att samordningen ej får den följden, att statsverkets kostnader för den fria rättegången till någon del överflyttas å huvudmännen för anstalterna.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Övre Norrland samt styrelsen för Västmanlands läns rättshjälpsanstalt ha särskilt understrukit angelägenheten av att organisationen av rättshjälpsanstalter utan dröjsmål utbygges.

De sakkunnigas ståndpunkt i fråga om fri rättegångs användning i a n s ö k n i n g s ä r e n d e n har i stort sett lämnats utan erinran av remissinstanserna. *Rådhusrätten i Norrköping* och *styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar* ha dock påyrkat, att möjligheten att i ansökningsärenden erhålla fri rättegång i den omfattning de sakkunniga funnit rimlig måtte uttryckligen lagfästas.

Styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar har vidare uttalat, att fri rättegång borde kunna åtnjutas även i mål som vore anhängigt hos l a g s ö k n i n g s d o m a r e n.

Den föreslagna utvidgningen av möjligheten till förprövning, enligt vilken fri rättegång skulle kunna vägras då det vore av ringa — i stället för nu »synnerligen ringa» — betydelse för parten att få sin talan prövad, har av flertalet remissmyndigheter tillstyrkts eller lämnats utan invändning. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* har därvid understrukit, att enligt dess uppfattning vid värderingen av talans betydelse för den obemedlade parten avgörande vikt icke finge fästas vid t. ex. ett fordrat belopps storlek i och för sig. För en obemedlad part kunde även en ringa fordran vara av stor betydelse och behovet av kostnadsfri rättshjälp för dess indrivande kunde vara väl så stort som när fråga vore om ett större ekonomiskt värde. Det borde emellertid erinras, att även när det gällde indrivning av små fordringar en lätt tillgänglig rättshjälpsorganisation vore viktigare än fri rättegång. *Länsstyrelsen i Stockholms län* finner förslaget i denna del för långtgående och säger sig befara, att ändringen kunde komma att gå ut även över fall, där en vägran av fri rättegång icke skulle låta sig väl förenas med lagens principiella grund.

Från ett par håll yrkas däremot strängare restriktioner än de sakkunniga föreslagit.

Göta hovrätt yttrar sålunda, att det måste betecknas såsom en brist i lagstiftningen, att från fri rättegång ej kunde uteslutas fall, där det på förhand framstode såsom uppenbart, att sökandens talan ej vore rättsligt hållbar. Exempel härpå erbjöde ett fall, däri partens talan avvisats i alla tre instanserna på grund av att res judicata förelåg. I ett sådant och liknande fall borde fri rättegång kunna vägras. Hovrätten hemställde därför, att i 1 § andra stycket infördes ett tillägg av innehåll att fri rättegång ej finge beviljas, där sökandens talan uppenbarligen ej kunde vinna bifall. Mot en sådan regel, rätt tillämpad, behövde enligt hovrättens uppfattning några betänkligheter ej möta. *Länsstyrelsen i Älvsborgs län* anser, att fri rättegång borde beviljas blott om det kunde antagas vara av avsevärd betydelse för sökanden att hans talan vunne prövning.

Några remissmyndigheter ha ifrågasatt att vissa kategorier av mål skulle uteslutas från fri rättegång. *Länsstyrelsen i Älvsborgs län* vill sålunda upphäva rätten till fri rättegång vid polisdomstol samt låta kostnaderna för rättegång i faderskapsmål bli en kommunal angelägenhet. *Länsstyrelsen* anför beträffande faderskapsmålen, att kommunernas intresse i dessa mål inskränkte sig icke endast till risken att nödgas meddela moder och barn fattigvård, utan fastställande av barnets status och underhållsplikten för barnet utgjorde den främsta förutsättningen för ersättning av stat, landsting och annan kommun samt för beviljande av barnbidrag och bidragsförskott. Då nu också fråga om ökade statsbidrag och statsersättningar framskymtade vid socialvårdskommitténs arbete med ändringar i dithörande författningar, syntes det kanske förtjäna övervägas att låta kostnaderna för ifrågavarande processer bli kommunal angelägenhet, varigenom fri rättegång i vanlig mening skulle för dessa mål bortfalla. *Länsstyrelsen i Norrbottens län* vill från förmånen utesluta mål rörande sådan ärekränkning, som icke syntes kunna bedömas strängare än enligt 16 kap. 11 § strafflagen, samt mål där målsägande förde talan i anledning av misshandel, varå ingen skada följt.

De bestämmelser i förslaget som avse att giva rättens ordförande en säkrare grundval för bedömandet av talans betydelse ha på några håll föranlett erinringar. *Styrelsen för Sveriges advokatsamfund* ställer sig tveksam till förslaget om skyldighet för sökanden att lämna närmare upplysningar och om motpartens hörande samt uttalar, att bestämmelserna såtillvida vore ägnade att ingiva betänkligheter som desamma möjligen kunde leda till en utveckling i den riktningen att en materiell förprövning ägde rum. Då emellertid vissa praktiska skäl talade för ett införande av de föreslagna bestämmelserna, ville *styrelsen* icke avstyrka desamma men ville starkt understryka de sakkunnigas uttalande, att kommunikation med motparten icke finge bli någon bakväg för skapande av en förprövning på skälighetens grund.

Styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar har ställt sig avvisande till förslaget i denna del samt har därvid anfört följande.

Vad motparten anför torde knappast kunna vara till gagn för bedömande av sakens betydelse för sökande. Då hans hörande väl i allmänhet ej ifrågakommer i andra fall, än då sökanden i stämningsansökningen, ansökningen om fri rättegång eller annan enligt andra stycket infordrad skriftlig handling närmare redogjort för saken, kan motpartens yttrande icke förväntas få annan karaktär än en processuell inlaga med de invändningar, han i rättegången avser att framställa. Ett blott påstående av honom att han är fullt beredd för uppgörelse synes, även om det innefattar ett erkännande, endast visa, att sökandens talan är berättigad och att han har skäligt anspråk på att få den domfäst. Ett påstående om motfordran måste i sin tur föranleda ytterligare utredning av sökanden. Ett slags processuellt förfarande skulle således komma till stånd och föranleda utomprocessuell prövning, något som under inga förhållanden kan anses lämpligt. Att genom ett dylikt förfarande undantagsvis material skulle vinnas för bedömande av betydelsen för sökanden av hans sak, kan icke motivera förslaget i denna del.

Å andra sidan anser *länsstyrelsen i Norrbottens län* önskvärt, att motpartens hörande gjordes obligatoriskt med hänsyn till utsikterna att möjligen vinna en förprocessuell förlikning.

Beträffande det föreslagna stadgandet om befogenhet för rättens ordförande att hänvisa sökanden till rättshjälpsanstalt ha gensagor framförts av *styrelserna för Älvsborgs läns rättshjälpsanstalt, föreningen Sveriges härads-hövdingar* och *Sveriges advokatsamfund*, vilka alla finna en sådan hänvisning lämplig blott då part personligen söker fri rättegång och ej dessförinnan anlitat till biträdesförordnande behörig advokat. De två sistnämnda styrelserna ifrågasätta därjämte, att hänvisning skulle kunna ske ej blott till rättshjälpsanstalt utan även till lämplig advokat.

I detta sammanhang må nämnas, att *Svea hovrätt* finner det böra övervägas om ej för vinnande av enhetligare tillämpning advokatfiskal i hovrätt eller annan befattningshavare borde äga rätt att å kronans vägnar föra talan mot beslut varigenom fri rättegång beviljas.

Såsom förut nämnts ha de sakkunniga även föreslagit, att rätten i samband med målets avgörande skall kunna återkalla den fria rättegången, om rätten finner parten hava saknat skälig anledning att föra sin talan. Detta stadgande har i allmänhet icke föranlett något uttalande i de avgivna yttrandena. Styrelsen för *Sveriges advokatsamfund* har emellertid framhållit, att det rent principiellt måste anses innebära en viss oegentlighet, att innan saken blivit rättskraftigt avgjord meddela ett dylikt beslut, som förutsatte en materiell prövning. Styrelsen avstyrkte därför stadgandet.

Göta hovrätt anför mot den föreslagna omredigeringen av bestämmelsen om ersättning till vittnen, att ehuru den nuvarande lydelsen ställde alltför stora krav på vittnesmålets behövlighet och genom anordningen med förprövning kunde vara ägnad att motverka önskemålet om koncentration i rättegången, man dock icke, såsom de sakkunniga tänkt sig, borde helt avstå från varje möjlighet att på förhand pröva vittnesmåls behövlighet. Såsom förutsättning för att kostnaden för vittnena skulle utgå av allmänna medel borde därför uppställas, att rätten eller, när rätten ej sitter, dess ordförande funne vittnenas hörande kunna äga betydelse för målets erforderliga utredning. Även *styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar* och *rådhusrätten i Norrköping* finna en förprövning av vittnesmålets erforderlighet påkallad, rådhusrätten särskilt med hänsyn till vittnenas berättigade intressen.

Göteborgs rådhusrätt finner önskvärt, att vad i lagen stadgas rörande ersättning för tagande och undersökning av blodprov i mål om faderskap till barn utom äktenskap finge tillämpas även i fråga om blodprov i mål om äktenskaplig börd, däri part åtnjöte fri rättegång.

Allmänna betänkligheter mot att, såsom de sakkunniga föreslagit, medgiva ersättning för personlig inställelse vid underrätt ha

yppats endast av *statskontoret*. I dess yttrande anföres, att det knappast synes försvarligt att ulan starka skäl införa nya kostnadskrävande förmåner. Statskontoret måste därför framföra sina betänkligheter mot förslagen att bereda parter med fri rättegång vidgade möjligheter till ersättning för personlig inställelse samt att tillerkänna biträde i överrätt ersättning utöver vad som nu kunde ifrågakomma enligt 10 § andra stycket av lagen. Ehuru statskontoret icke ville bestrida att vissa billighetsskäl kunde anföras till stöd för en uppmjukning av nuvarande ersättningsbestämmelser, hade dock det statsfinansiella läget, sedan 1937 och 1939 års riksdagar avlåtit sina av de sakkunniga åberopade skrivelser i ämnet, undergått sådan ändring att den största återhållsamhet inför nya utgiftsökningar måste anses påkallad.

Överståthållarämbetet har icke något att erinra mot att medgiva ersättning åt part för själva resan men finner det föga överensstämma med rättsuppfattningen, att en tilltalad, som sedermera sakfälles för en jämförelsevis grov lagöverträdelse, skulle av det allmänna erhålla jämväl traktamentsersättning för fullgörandet av sin skyldighet att avgiva svaromål vid domstol. Ämbetet avstyrker därför att förslaget i denna del upphöjes till lag. *Stockholms rådhusrätt* finner det oegentligt, att rättens ordförandes förklaring om önskvärdheten av parts inställelse i förslaget tillagts betydelse för partens rätt till ersättning, och *styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar* anser likaledes, att detta stadgande bör utgå. I stället ifrågasättes, att rätten skulle äga bevilja parten ersättning för hans personliga inställelse — utom då han enligt lag eller rättens beslut varit skyldig komma personligen för rätta — där rätten funne inställelsen påkallad, ehuru skyldighet till densamma icke förelegat.

Beträffande storleken av den föreslagna traktamentsersättningen föreslår *länsstyrelsen i Norrbottens län*, att sådan ersättning skall utgå med 6 kronor för dag överstigande åtta timmar samt 4 kronor för natt överstigande en timme.

I fråga om möjligheten att bevilja förskott för resan har *rådhusrätten i Västerås* ävensom åtskilliga andra remissinstanser anmärkt, att förhandsbeslutet borde avse kostnaden för resa fram och åter och ej blott till rätten, enär eljest tur- och returbiljett ej kunde komma till användning. *Hovrätten för övre Norrland* anmärker beträffande sättet för utbekommande av förhandsersättning, att det i de många fall, då parten bodde avlägset från domstolens kansliort, vore lämpligt att parten, sedan han från domstolen eller dess ordförande erhållit skriftligt besked om rätt till förskott, finge vända sig till landsfiskalen respektive magistraten i sin hemort för att utfå förskottet. *Styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar* har givit uttryck åt en liknande uppfattning. *Styrelsen för föreningen Sveriges stadsdomare* finner det stundom vara olämpligt med kontanta förskott och föreslår därför en bestämmelse, enligt vilken parten skulle medelst förskott av allmänna medel å resekostnaden eller på annat lämpligt sätt beredas tillfälle att inställa sig vid domstolen.

Hovrätten för Övre Norrland erinrar, att enligt gällande lag tilltalad som

åtnjuter fri rättegång och som personligen inställt sig vid muntligt förhör i hovrätten kan erhålla gottgörelse för inställelsen av allmänna medel, även om han ej varit skyldig att komma personligen tillstådes. Hovrätten anser att detta stadgande, som av de sakkunniga lämnats oförändrat, bör jämkas till överensstämmelse med de föreslagna reglerna om ersättning för inställelse i underrätt.

I flera yttranden yrkas, att bestämmelser måtte meddelas om ersättning för vissa småutgifter som nu icke avsåges i 2 § av lagen.

Styrelsen för Göteborgs stads rättshjälpsanstalt anför härom följande.

Utgifter för mantalsbevis, intyg om barnets utvecklingsgrad i faderskapsprocessen, blodprovsundersökningar i bordsmål o. d. kunna möjligen vara svåra att pressa in under de förmåner, som en frirättegångspart är berättigad åtnjuta enligt ordalydelsen av 2 §. De nu angivna handlingarna kunna vara absolut nödvändiga för en fullständig utredning av målet, och det har ej heller från domstolarnas sida ifrågasatts annat än att kostnaderna härför skola utgå av allmänna medel. I de fall då biträde förordnas i målet och biträdet förskjutit kostnaderna har domstolen med stöd av bestämmelsen i 14 § tillerkänt biträdet ersättning härför såsom »kostnadsutlägg». I frirättegångsmål däremot där biträde ej förordnats, såsom i mål angående faderskap till barn utom äktenskap och bordsmål däri godemannen för talan, ha domstolarna varit tveksamma efter vilket lagrum ersättningen skulle tillerkännas barnavårdsman eller part för dessa nödvändiga utgifter. Det finnes givetvis ej någon rimlig anledning att beträffande ersättning av allmänna medel för dessa utgifter skilja på de mål, där biträde förordnats, och de mål, där så ej är förhållandet.

Styrelsen för Västmanlands läns rättshjälpsanstalt har fäst uppmärksamheten på i huvudsak samma kategori av utgifter och *styrelsen för Norrköpings stads rättshjälpsanstalt* nämner kommissionärskostnader i hovrätt. *Rådhusrätten i Örebro*, *styrelsen för Örebro läns rättshjälpsanstalt* och *styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar* föreslå sådant tillägg till 2 §, att möjlighet beredes domstolen att av allmänna medel gottgöra part kostnad för läkarintyg som part varit nödsakad anskaffa i målet. Sistnämnda styrelse föreslår därjämte, att den fria rättegången utsträcker att omfatta ersättning för annan med de i 2 § andra och följande stycken avsedda utgifterna jämförlig utgift för utredning som rätten funnit erforderlig i målet.

I fråga om rätten att erhålla biträde vid underrätt har *länsstyrelsen i Norrbottens län* påyrkat införandet av mera restriktiva bestämmelser och anför i denna del:

I mål, som röra åtal för förande av motorfordon under påverkan av starka drycker samt olovlig befattning med tillverkning av spritdrycker, borde svarenden allenast, då synnerligen starka skäl föreligga, erhålla förmånen av biträde i den fria rättegången. Det kan vidare ifrågasättas, huruvida icke förmånen av biträde i den fria rättegången borde vara helt utesluten i sådana fall, där kostnaderna för utredning och genomdrivande av den obemedlades förmögenhetsrättsliga anspråk kunna antagas bli så stora att de icke stå i rimlig proportion till värdet av hans intresse i saken. Den fria rättegången bör sålunda överhuvud taget icke stimulera till att det på statens

bekostnad föres en process från vars utförande en besutten part måhända skulle avstått om han själv haft att svara för rättegångskostnaderna.

Styrelsen för Sveriges advokatsamfund påyrkar ändring av den år 1929 införda regeln att rättegångsbiträde för talans utförande i allmänhet ej bör förordnas, förrän parten varit personligen tillstades i målet och rätten därvid funnit, att behov av biträde föreligger. Bestämmelsen hade på sina håll kommit att tillämpas rent schablonmässigt så, att rättegångsbiträde praktiskt taget aldrig förordnades förrän parten kommit tillstades, och hade visat sig motverka en i och för sig önskvärd koncentration av handläggningen. Särskilt om det bleve möjligt såväl att anmoda sökanden att lämna närmare upplysningar om sin sak som att höra motparten över en ansökan om fri rättegång, borde i allmänhet hinder icke föreligga att även utan partens personliga hörande konstatera behovet av rättegångsbiträde.

Styrelsen för Älvsborgs läns rättshjälpsanstalt har ställt sig tveksam till den jämkning, som de sakkunniga föreslagit i bestämmelsen om avvikelse från partens önskemål i fråga om biträdet, och uttalar, att även den obemedlade borde vara praktiskt taget oförhindrad att anlita den, för vilken han hyste förtroende; rättshjälpsjuristerna eller vissa enskilda advokater borde icke erhålla något slags monopolställning vid förordnande av biträde i fri rättegång. Om huvudsyftet med institutet fri rättegång — den obemedlades likhet inför lagen med den ekonomiskt bättre lottade — skulle i full utsträckning tillgodoses, borde en person, som vore obemedlad, icke betagas sin valrätt bland de biträden som vore i och för sig lämpliga och ej avlägset boende. Styrelsen funne därför knappast skäl föreligga att ändra 5 § tredje stycket från den lydelse det nu hade.

Styrelsen för Sveriges advokatsamfund hemställer, att den nuvarande regeln måtte bibehållas. En bestämmelse att domstolen borde fästa »skäligt avseende» vid partens önskemål skulle icke lämna domstolarna nämnvärd vägledning vid stadgandets tillämpning och kunde befaras komma att medföra en icke önskvärd olikhet i rättstillämpningen hos olika domstolar även inom samma län, där den ej på sina håll rent av kunde komma att tagas till intäkt för en i varje fall för närvarande icke avsedd monopolisering av de fria rättegångarna för rättshjälpsanstalternas räkning.

Styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar är bestämd motståndare till tanken, att rättshjälpsanstalternas befattningshavare skulle äga företräde till biträdesuppdragen, och hävdar, att en sådan anordning, i varje fall innan anstaltsväsendet fullständigare utbyggts, skulle göra advokaterna mera obekämda än för närvarande att på förhand biträda obemedlade och alltså skulle skada dessas intressen.

Svea hovrätt, länsstyrelsen i Malmöhus län och rådhusrätten i Göteborg föreslå, att redan nu i lagtexten bringas till uttryck, att för uppdragen som rättegångsbiträde i första hand böra tagas i anspråk befattningshavare i rättshjälpsanstalt.

Mot de sakkunnigas förslag beträffande ersättning åt biträde i hovrätt har statskontoret framställt de erinringar ur statsfinansiell synpunkt, som återgivits vid behandlingen av förslaget om ersättning för personlig inställelse.

Hovrätten över Skåne och Blekinge uttalar farhågor att ersättningsrätten enligt förslaget blivit för vidsträckt samt anför härom:

Om den föreslagna bestämmelsen rörande ersättning åt *ändringssökande parts* biträde upphöjes till lag, synes det endast i undantagsfall komma att inträffa, att hovrätten förklarar en part ha saknat skälig orsak att fullfölja talan och på grund härav underlåter att tillerkänna biträdet ersättning. Detta skulle i sin ordning medföra, att i ett avsevärt antal fall mål komme att fullföljas i hovrätten, även om den ändringssökande parten och hans biträde måste inse, att möjligheterna att vinna bifall till ändringssökandet äro ringa om ens några, om det blott icke kan sägas, att parten saknat skälig anledning att fullfölja talan. Med hänsyn härtill skulle kostnaderna för biträdesersättning i hovrätt med största sannolikhet komma att stiga synnerligen avsevärt. Därigenom skulle ett av huvudsyftena med förslaget — nedbringande av statsverkets kostnader för fri rättegång — förfelas. Dessutom skulle hovrättens arbetsbörda komma att ökas i avsevärd omfattning. Skälig hänsyn till vederbörande motpart, som i regel icke kan få sina rättegångskostnader i hovrätten ersatta av den ändringssökande parten, kräver även, att part, som åtnjuter fri rättegång, icke utan verkligt bärande skäl får mot ersättning av allmänna medel till biträdet fullfölja talan i hovrätt. På grund av vad sålunda anförts tillstyrker hovrätten, att den nu gällande bestämmelsen i 10 § lagen om fri rättegång i denna del får kvarstå oförändrad.

10 § i förslaget upptager som förutsättning för att gottgörelse skall utgå till biträde för avgivande av *svaromål* i hovrätt att part haft behov av biträdet. Enligt hovrättens mening har denna bestämmelse, som saknar motsvarighet i gällande lag, erhållit en alltför vidsträckt avfattning. Hovrätten skulle nämligen, om förslaget i denna del genomfördes, endast i undantagsfall kunna underlåta att tillerkänna biträdet ersättning. Även här göra sig emellertid statsfinansiella synpunkter gällande, om ock ej i samma utsträckning som beträffande ersättning till klagande part. Mera sällan torde part hava ett behov av att utförligt bemöta ett ändringssökande. Skulle i något särskilt fall part ha ett verkligt behov av att anlita biträde för avgivande av svaromål, synes hovrätten emellertid böra erhålla möjlighet att tillerkänna biträdet ersättning. Med hänsyn därtill får hovrätten föreslå, att bestämmelsen erhåller sådan avfattning, att hovrätten, om särskilda skäl därtill äro, må tillerkänna biträde, som av part anlitas för avgivande av svaromål, ersättning av allmänna medel.

Däremot anser hovrätten, att biträde, som av part anlitas vid muntligt förhör inför hovrätt, städse bör erhålla ersättning av allmänna medel.

Hovrättens president var skiljaktig och lämnade sakkunnigförslaget i denna del utan erinran.

Jämväl *Svea hovrätt* har fäst uppmärksamheten på behovet av biträde vid muntligt förhör i hovrätt och föreslår, att hovrätt, då muntligt förhör ut-sättes, skall äga förordna någon att mot ersättning av allmänna medel biträda part vid förhöret.

I åtskilliga remissvar ha särskilda bestämmelser påkallats mot det ofta berörda missförhållandet att, då av två makar i olika ekonomisk ställning,

som söka hemskillnad, äktenskapsskillnad eller boskillnad, blott den ene kan erhålla fri rättegång, enligt nuvarande ordning den andre i stort sett kommer i åtnjutande av medsökandens förmåner och besparas alla utgifter, även om han i och för sig är i stånd att bära desamma.

Styrelsen för föreningen Sveriges stadsdomare yttrar sålunda:

Ett mycket stort antal mål med fri rättegång utgöra hemskillnads- och äktenskapsskillnadsmålen. I regel är det hustrun, som stämmer mannen, och den förstnämnda beviljas fri rättegång, även om mannen har en relativt god inkomst. Det kan nämligen förutsättas, att mannen icke ställer erforderliga medel till förfogande för anhängiggörande av en talan mot honom själv i dylika fall. Ofta torde parterna ha träffat överenskommelse om att hustrun skall taga initiativet till skilsmässan och mannen har intet annat att erinra än att underhållsfrågan blir föremål för närmare behandling vid domstolen och där avgjord. I dessa mål pläga domstolarna icke förplikta någondera parten att återgälda statsverket kostnaderna för fri rättegång. I ansökningsärenden, där hustrun åtnjuter fri rättegång, finnes för närvarande icke någon möjlighet att ålägga mannen återbetalningsskyldighet. Styrelsen vill ifrågasätta om det icke vore lämpligt att genom en specialbestämmelse stadga att i dylika mål och ansökningsärenden, däri hustrun — i mål såsom kärande — beviljats fri rättegång, mannen, därest hans ekonomiska ställning det medgiver, skall förpliktas att till statsverket återgälda *hälften* av det belopp som utdömes såsom ersättning för hustruns fria rättegång. En dylik anordning framstår såsom synnerligen rättvis, om det betänkes, att den biträdeshjälp som lämnas av hustruns rättegångsbiträde, i stort sett särskilt i fråga om ansökningsärendena kommer båda makarna till godo. Statsverket skulle säkerligen kunna återbekomma betydande belopp i dessa fall, ehuru indrivningen är förenad med avsevärda besvär.

Svea hovrätt, hovrätten för Övre Norrland och Stockholms rådhusrätt finna ej heller det böra ifrågakomma att lämna det berörda missförhållandet utan åtgärd och tillstyrka för dess undanröjande en regel i överensstämmelse med det tidigare nämnda förslaget av domhavanden i Östbo och Västbo domsaga. Svea hovrätt finner i detta sammanhang anledning att såsom felaktig beteckna den nyss berörda praxis, enligt vilken i sådana hemskillnads- och äktenskapsskillnadsmål som anhängiggjorts genom stämning flertalet underrätter så gott som undantagslöst kvittar kostnaderna parterna emellan.

Göta hovrätt finner jämväl åtgärder böra vidtagas till undanröjande av det anmärkta missförhållandet men anbefaller en av rådhusrätten i Västerås föreslagen lösning enligt vilken ersättningen till det förordnade biträdet, med hänsyn till att biträdet får anses ha bistått även andra parten, skulle sättas lägre än eljest.

De sakkunnigas uttalanden om fri rättegång och biträde i trafikskadeståndsmål ha föranlett i stort sett instämmande yttranden av *styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar* samt *styrelsen för Sveriges advokatsamfund*. Sistämnda styrelse tillägger:

Ansvarsfrågan är visserligen stundom av sådan art att svaranden kan själv behörigen tillvarata sina intressen, men mycket ofta ligger saken så till,

att svaranden för utförande av sin talan i ansvarsfrågan är i behov av rättgångsbiträde. Konsekvenserna av en fällande dom kunna för svaranden bli mycket allvarliga (mistning av körkort m. m.). Fall kunna förekomma, där försäkringsanstalten, måhända endast efter genomgång av polisrapporten, kommit till den uppfattningen att saken i ansvarsfrågan är hopplös, varför försäkringsanstalten endast intresserar sig för skadeståndets storlek, vilket icke hindrar att en jurist som närmare satt sig in i ansvarsfrågan kunnat verksamt bidra till en för svaranden gynnsam utgång av målet. Vidare måste observeras, att förhållandena kunna vara sådana att i själva verket en intressekonflikt föreligger mellan försäkringsanstalten och svaranden-försäkringstagaren. Så kan vara fallet, när en för svaranden ogynnsam utgång i ansvarsfrågan leder till att försäkringsanstalten får regressrätt. Enligt styrelsens mening är det av vikt att domstolarna beakta dessa synpunkter vid prövningen av ifrågavarande ärenden.

Länsstyrelsen i Västmanlands län uttalar att, även om ett cirkulär möjligen skulle kunna anses vara tillräckligt, länsstyrelsen helst sett, att bestämmelser om varsamhet vid beviljande av fri rättegång och biträde för dessa mål bleve i en eller annan form införda i lagen eller dess tillämpningsförfordning.

Ett flertal remissinstanser har uttryckligen anslutit sig till den *d i f f e r e n t i e r i n g* av den fria rättegången som föreslås av de sakkunniga.

Hovrätten över Skåne och Blekinge yttrar sålunda:

Den ur besparingssynpunkt betydelsefullaste nyheten i förslaget torde vara den som fått uttryck i den föreslagna nya 2 a § i lagen om fri rättegång. Härigenom har förmånen av fri rättegång uppdelats i tre grader. Det förefaller icke osannolikt att åtskilliga parter, om förslaget upphöjes till lag, skola finnas kunna själva bestrida kostnader för stämpelavgift och expeditionslösen. Härigenom torde statsverkets kostnader för den fria rättegången i någon mån kunna nedbringas. Det synes icke heller i princip förkastligt att personer med relativt små inkomster få underkasta sig åtminstone några uppoffringar vid anlitande av statens rättsmaskineri. Även för personer med relativt god ekonomi torde en rättegång ofta medföra kännbara uppoffringar.

Svea hovrätt tillstyrker likaledes den föreslagna differentieringen och förmodar att den omständigheten, att även en part med fri rättegång genom anhängiggörandet av en process ådrager sig vissa ekonomiska risker, säkerligen komme att medföra, att han före talans anhängiggörande underkastade sin sak en noggrannare prövning. Hovrätten yttrar vidare:

Vad angår överrättsprocessen torde en differentiering av den fria rättegången komma att medföra en minskning av antalet parter, vilka först i överrätten erhålla förmånen av fri rättegång. Överrätten får genom de av de sakkunniga föreslagna bestämmelserna möjlighet att vägra bifall till en ansökan om fri rättegång av part, som kan antagas vara i stånd att själv bestrida alla kostnader utom biträdeshjälpen, utan att överrätten genom denna sin vägran, såsom nu är fallet, blir berövad möjligheten att senare, sedan saken prövats och parten befunnits ha haft skälig orsak att fullfölja sin talan, tillerkänna det av parten anlitade biträdet ersättning av allmänna medel.

Länsstyrelsen i Västmanlands län finner icke något att erinra mot differentieringen och uttalar, att även om statsverkets utgifter härigenom icke komme

att nedbringas i någon avsevärd mån den princip, varpå förslaget byggde, dock enligt länsstyrelsens förmenande vore riktig och av sådan betydelse att den borde komma till uttryck i lagen. — *Länsstyrelserna i Älvsborgs och Stockholms län, rådhusrätten i Borås och styrelsen för Sveriges advokatsamfund* tillstyrka ävenledes sakkunnigförslaget i denna del.

Göta hovrätt, Göteborgs och Norrköpings rådhusrätter samt styrelsen för Norrköpings stads rättshjälpsanstalt ha ifrågasatt, att den inskränkta fria rättegången enligt andra stycket i 2 a § borde kunna omfatta även ersättning för personlig inställelse.

Å andra sidan yppas i åtskilliga remissvar betänkligheter mot den i första stycket av 2 a § föreslagna mellanformen av fri rättegång.

Stockholms rådhusrätt yttrar sålunda:

En differentiering av den fria rättegången genom att klientelet uppdelas i olika grupper, av vilka vissa erhålla endast en del av de med den fria rättegången förenade förmånerna, finner rådhusrätten vara väl ägnad att begränsa statsverkets kostnader för den fria rättegången. Av olika skäl kan emellertid ifrågasättas, om icke antalet dylika grupper kunde inskränkas till två, nämligen en grupp, inom vilken vederbörande skulle erhålla samtliga med den fria rättegången förenade förmåner, och en grupp, inom vilken vederbörande skulle erhålla endast förmånen av rättegångsbiträde. I fråga om den tredje av de sakkunniga föreslagna gruppen, vilken skulle erhålla alla förmåner utom stämpelavgift och expeditionslösen, kan till en början invändas, att domstolarna i regel icke kunna i förväg bedöma till vilket belopp stämpelavgift och expeditionslösen komma att uppgå. Det belopp, som skulle kunna inbesparas genom en uppdelning av klientelet i tre grupper i stället för de två av rådhusrätten förordade, torde vidare vara jämförelsevis litet. Endast en ringa del av klientelet torde nämligen kunna komma att hänföras till den grupp, som skulle omfatta personer, vilka skulle bli skyldiga att betala stämpelavgift och expeditionslösen, och av den i betänkandet omförmälda statistiska undersökningen framgår, att statsverkets utgifter för expeditionslösen i de mål, som avsågos med undersökningen, utgjort allenast 14 % av statsverkets *samtliga* kostnader för fri rättegång i nämnda mål. Slutligen kan framhållas att en differentiering i tre grupper säkerligen skulle medföra en betydande ökning av domstolarnas arbetsbörda, särskilt vad gäller expeditionsarbetet.

Rådhusrätten i Norrköping samt styrelserna för Norrköpings stads och Älvsborgs läns rättshjälpsanstalter avstyrka likaledes mellanformen, sistnämnda styrelse under uttalande att en differentiering i tre kategorier väl vore teoretiskt lämplig men förenad med praktiska svårigheter.

Styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar anför vissa allmänna betänkligheter mot differentieringen. Styrelsen uttalar härvid, att det arbete bestämmelserna komme att föranleda, med hänsyn till den ringa kostnadsbesparing som därmed avsåges, merendels överstege vad målets vikt och beskaffenhet krävde och icke stode i rimligt förhållande till den anlitade arbetskraftens värde. I de ofta mycket enkla mål, varom här vore fråga, komme utredningen ej sällan att taga längre tid i anspråk och prövningen ställa större krav på domaren än handläggningen och avgörandet av själva saken fordrade. Förfarandet måste även i sin föreslagna form framstå såsom en över-

organisation, vilken lätt kunde komma att medföra, att vid tillämpningen av bestämmelserna, därest de bleve verklighet, handläggningen bleve rent schablonmässig. Styrelsen funne det därför angeläget att förslaget förenklades på nu ifrågavarande punkt.

Styrelsen har avstyrkt den föreslagna mellanformen av fri rättegång, som upptagits i 2 a § första stycket, och vill åt den inskränkta fria rättegången enligt 2 a § andra stycket giva en annan omfattning än de sakkunniga föreslagit. Styrelsen yttrar härom följande.

Det är klart att varje uppdelning måste bli mer eller mindre godtycklig. Någon verklig precision vid avgörandet av graden av partens betalningsförmåga kan säkerligen icke uppnås. Detta gäller särskilt, då frågan skall prövas före rättegångens anhängiggörande. Bortsett från den alltid föreliggande osäkerheten i bedömande av partens ekonomiska ställning, tillkommer svårigheten att på förhand beräkna kostnadernas sannolika belopp. — — Att värdesätta partens ekonomiska ställning så noggrant, att man förklarar honom i stånd att betala stämpelavgift och expeditiönslösen, men ingenting annat, synes icke rimligt och är dessutom från statsfinansiell synpunkt utan värde.

Styrelsen anser därför det föreslagna stadgandet i 2 a § första stycket, som meddelar bestämmelse om sådan differentiering, böra utgå.

Vad däremot angår utgifterna för advokatarvode, ersättning åt sakkunnig samt kostnaden för blodundersökning och för partens personliga inställelse inför rätten, kan ej sällan inträffa, att det med tillfredsställande säkerhet kan påstås, att de icke kunna av parten gäldas utan intrång i hans möjlighet att nödtorftigt försörja sig eller fullgöra honom åliggande underhållsskyldighet. Beträffande dessa utgifter gäller emellertid, dels att behovet av dem måste prövas, innan statsverket kan ha anledning ersätta dem, dels att denna prövning endast undantagsvis kan ske redan före målets anhängiggörande. Det är emellertid ej heller alltid säkert, att parten efter angivna grunder finnes vara i behov av rättshjälp i fråga om varje sådan utgiftspost, som kan under rättegången erfordras, eller ens att behovet kan anses gälla viss utgiftspost i dess helhet. Part som ansetts vara i stånd att själv betala exempelvis arvodet till biträde för talans anhängiggörande kan, då därefter biträde anses behöfligt jämväl för utförandet av partens talan, efter grunderna i 1 § finnas sakna medel till gäldande även av arvodet härför. Även andra utgifter än de nu nämnda kunna understundom bli så betydande, att de enligt grunderna för lagen måste anses med dem jämställda. Detta gäller exempelvis ersättning till avlägset boende vittne, vars hörande finnes erforderligt, och kostnader för blodundersökning i mål om äktenskaplig börd m. fl.

Under dessa förhållanden synes skäl saknas att, på sätt de sakkunniga föreslagit, hänföra flertalet av dessa större utgifter till den stora gruppen, fri rättegång för alla kostnader, och därur endast utbryta kostnad för rättegångsbiträde. De i 2 § andra, tredje och fjärde styckena avsedda utgifter äro ofta lika betungande som advokatarvode. — — Med hänsyn till de särskilda bestämmelser, som meddelats till begränsning av förmånen av ersättningen för partens personliga inställelse, bör presumptionen även gälla denna post, liksom överhuvud taget varje, med nu nämnda, till storleken jämförlig utgift.

Därest nu av styrelsen anförda synpunkter vinna beaktande torde följaktligen

dels bland de förmåner, som enligt 2 § skola, utöver vad i första stycket sägs, vara förenade med fri rättegång, upptagas ej blott, liksom nu, ersätt-

ning till biträde i rättegången, utan även ersättning för annan med de i paragrafens andra och följande stycken jämförlig utgift för utredning, som rätten funnit erforderlig i målet,

dels i 2 a § stadgas att om part, som ej enligt de i 1 § stadgade grunder är berättigad till fri rättegång, som i 2 § avses, finnes efter samma grunder sakna tillgång till gäldande av de ersättningar och utgifter, som avses i 2 § andra och följande stycken, rätten eller domaren må bevilja parten fri rättegång med avseende endast å dessa ersättningar och utgifter eller, där omständigheterna därtill föranleda, någon av dem.

Styrelsen för föreningen Sveriges stadsdomare avstyrker differentieringen såsom, ehuru teoretiskt berättigad, mycket svår att praktiskt genomföra. Styrelsen yttrar vidare att det enligt styrelsens förmenande vore enklare och mera rättvist att bibehålla de nuvarande bestämmelserna om när fri rättegång finge beviljas samt allenast skärpa villkoren för förordnande av rättegångsbiträde för talans utförande. Därjämte borde de parter, som stode på gränsen till att få fri rättegång men ansåges kunna själva utföra sin talan, icke beviljas förmånen av fri rättegång utan allenast tillerkännas fria protokoll.

Styrelsen för föreningen Sveriges landsfiskaler påyrkar i fråga om reglerna om fri verkställighet bättre kontroll över att den fria rättegången ej får åtnjutas vid mer än ett verkställighetsförsök. Styrelsen yttrar:

Erfarenheten har visat, att det för utmätningsmännen är svårt för att icke säga omöjligt att avgöra huruvida dom eller utslag tidigare varit föremål för verkställighet och sålunda icke må verkställas på statsverkets bekostnad. Vid första verkställigheten kan utslaget hava ingivits i original, medan som exekutionsurkund senare använts en avskrift därav. Utmätningsmannen saknar då ledning av den påteckning, som skett å den första urkunden därom, att den varit föremål för verkställighet. — — — Praktiska skäl tala därför för, att den, som till följd av fri rättegång beredes förmånen av fri verkställighet, åläggas att som villkor för denna förmåns åtnjutande vid ärendets ingivande till utmätningsman avgiva en skriftlig försäkran, att detsamma icke tidigare varit föremål för exekutiv verkställighet på bekostnad av allmänna medel.

Styrelsen för föreningen Sveriges häradshövdingar förordar en helt ny ordning för indrivningsförfarandet vid återkrävande jämlikt 13 § av statsverkets utgifter för fri rättegång och anför i denna del:

Stadgandet i 13 § synes förutsätta, att då fråga uppkommer att av part, som beviljats fri rättegång, återkräva vad av statsmedel för hans räkning guldits, särskild talan skall föras därom. Det naturligaste synes vara, att de uppgifter, som enligt 14 § i tillämpningsförfordningen skola sändas till kronans ombudsman, äro exegibla i samma ordning som i saköreslängd förtecknade böter. Att återbetalningsskyldigheten ej skall inträda så länge den skulle medföra intrång i de medel, som för parten fordras för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, synes icke behöva utgöra hinder härför. Prövningen av denna förutsättning torde utan fara för rättsosäkerhet kunna anförtros denne kronans ombudsman, särskilt om därvid stadgas, att frågan om återbetalningsskyldigheten icke skall upptagas till prövning, där ej särskild omständighet framkommit, som kan föranleda till antagande, att parten på grund av ändrad förmögenhetsställning är i stånd att fullgöra densamma.

Vad angår reglerna om bestämmandet av biträdesersättning finner *styrelsen för föreningen Sveriges stadsdomare* specifikation av biträdesersättningen ej vara att tillråda, medan *styrelsen för Sveriges advokatsamfund* tvärtom anser, att beslut om bitrådets ersättning borde i större utsträckning än för närvarande vara specificerat. Sistnämnda styrelse påyrkar vidare sådan jämkning av regeln om hänsyn till bitrådets inställelse i annat mål, sådan denna utformats i sakkunnigförslaget, att det klart framginge att allenast ersättningen för resekostnader, vivre och tidsspillan träffades av bestämmelsen.

Styrelsen för föreningen Sveriges stadsdomare uttalar vidare beträffande arvodessättningen i mål med fri rättegång att rådhusrätterna i regel torde vara försiktiga vid fastställande av ersättningsbeloppen i frirättegångsmål. **En lägre taxa än i andra mål brukade ofta tillämpas, och detta syntes kunna vara försvarbart närmast på den grund, att utdömd rättegångskostnad i frirättegångsmål omedelbart kunde utkvitteras och vederbörande advokat således ej behövde räkna med någon förlust.**

Departementschefen.

Som den lämnade redogörelsen visar har stegringen av det allmännas utgifter för fri rättegång upprepade gånger föranlett yrkanden om ändrade bestämmelser. Åtgärder i denna riktning vidtogos också genom 1929 års lagändringar. Utgifterna ha därefter ånyo stigit ända intill de allra senaste åren, då en ganska avsevärd nedgång inträtt. Huruvida denna endast är tillfällig, kan givetvis icke med säkerhet bedömas.

Det ligger i sakens natur, att det möter stora svårigheter att förekomma allt missbruk av fri rättegång. I stort sett synas emellertid de verkställda utredningarna giva vid handen, att efter 1929 års lagändringar några anmärkningsvärda missförhållanden knappast föreligga. Jag vill erinra om de svar som domhavande och rådhusrätter lämnat på vissa i den förutnämnda cirkulärskrivelsen den 21 oktober 1940 framställda spörsmål. Ett stort antal av de tillfrågade har uttalat, att gällande lagstiftning är ägnad att effektivt förhindra missbruk av den fria rättegången. I allmänhet har det icke ansetts möjligt att utan åsidosättande av obemedlade parter berättigade intressen nedbringa statsverkets kostnader för ändamålet. Beträffande de svar, där vederbörande funnit sig kunna påvisa besparingsmöjligheter, kan man säga, att kritiken är väsentligt mildare än i de före 1929 års reform inkomna yttrandena.

De sakkunniga ha för sin del bestämt hävdad, att den fria rättegången i stort sett icke erhållit en annan eller vidsträcktare användning än som överensstämmer med dess ändamål. De ha därvid framhållit, att målens antal och särskilt antalet av de mål där fri rättegång är vanlig, t. ex. familjerätts- och trafikmål, företett en avsevärd ökning på senare tid. Vidare ha de sakkunniga erinrat om att de i lagen angivna förmånerna för den som åtnjuter fri rättegång efter hand utvidgats till att avse vissa nya förmåner, såsom blodprovskostnad i mål angående faderskapet till barn utom äktenskap, kostnad

för sakkunnigs hörande och kostnad för tilltalads personliga inställelse i hovrätt. De sakkunniga ha likväl i sitt betänkande prövat olika vägar att, utan åsidosättande av de mindre bemedlades intressen, tillgodose kravet på en begränsning av det allmännas utgifter för den fria rättegången. De ha vidare även, med beaktande av gjorda framställningar, föreslagit vissa utvidgningar av de med fri rättegång förenade förmånerna.

Såsom en utväg att framdeles rationellt reglera den fria rättegången ha de sakkunniga anvisat att, sedan rättshjälpsanstalter blivit inrättade i större delen av landet, regelmässigt anlita dessa för granskning av ansökningar om fri rättegång samt att såsom biträden åt dem som erhållit denna förmån företrädesvis utse befattningshavare vid sådana anstalter. Hittills ha endast nio rättshjälpsanstalter som understödjas med statsmedel inrättats. En tionde kommer att träda i verksamhet med ingången av år 1944. Det är otvivelaktigt angeläget att rättshjälpsanstalter inrättas i de delar av landet som ännu äro i avsaknad därav. Enligt det år 1940 framlagda förslaget rörande offentliga rättshjälpsanstalter skulle i regel sådan anstalt finnas i varje landstingsområde och varje stad, som icke deltagar i landsting. På grund av det statsfinansiella läget kan jag emellertid icke för närvarande upptaga denna fråga. Med hänsyn härtill synes även böra anstå med att taga ställning till de sakkunnigas program för samarbetet mellan domstolarna och rättshjälpsanstalterna, vilket varit föremål för gensagor i vissa yttranden.

I fråga om möjligheterna att på andra vägar i besparingssyfte reformera den fria rättegången torde utredningen ådagalägga att de äro mycket begränsade. Att genom lagändring i någon avsevärd mån inskränka användningen av institutet torde icke vara möjligt utan att syftet med detsamma förfelas. Statsverkets utgifter för ändamålet kunna dock enligt min mening icke sägas stå i disproportion till det stora värde institutet representerar som ett medel i rättsvårdens tjänst. Såsom de sakkunniga jämväl föreslagit, synes det vara angeläget att i vissa hänseenden något utvidga de förmåner som lagen om fri rättegång erbjuder. De jämkningar som jag fördenskuil ämnar förorda torde emellertid i förhållande till sammanlagda beloppet av kostnaderna för den fria rättegången vara av underordnad betydelse.

Av de olika spörsmål som behandlas i betänkandet vill jag till en början i korthet beröra frågan om fri rättegång i a n s ö k n i n g s ä r e n d e n. I vissa yttranden har påkallats, att uttryckliga bestämmelser härom måtte meddelas. Jag finner dock icke lämpligt att upptaga denna fråga till reglering, innan gränsen mellan mål och ärenden blivit bättre klarlagd. Denna gränsdragning kommer att belysas i samband med utarbetandet av följdförfattningar till den nya rättegångsbalken. Att fri rättegång i viss utsträckning kan beviljas även när en sak anhängiggjorts genom ansökan torde få anses fastslaget.

Föreningen Sveriges häradshövdingar har föreslagit, att fri rättegång skulle kunna åtnjutas även i mål hos l a g s ö k n i n g s d o m a r e. Något nämnvärt praktiskt behov av en sådan utvidgning torde dock icke föreligga.

Såsom de sakkunniga föreslagit bör poliskammare uteslutas ur uppräknings- och domstolar, där fri rättegång kan åtnjutas, i 1 § av lagen, enär någon poliskammare med domsrätt ej längre finnes.

I syfte att förebygga missbruk av den fria rättegången övervägdes såväl vid lagens tillkomst som vid 1929 års reform, huruvida icke en närmare förprövning borde äga rum av det berättigade i sökandens talan, innan förmånen av fri rättegång beviljades. Ehuru tanken vid båda tillfällena avböjdes, har den även senare framförts, så i riksdagens revisorers berättelse till 1940 års riksdag. De sakkunniga ha ingående diskuterat denna fråga men funnit sig icke kunna tillstyrka en förprövning av nämnda natur. Mot införandet av bestämmelser härom har främst åberopats svårigheten att före målets handläggning, då processmaterialet vanligen är ofullständigt, med någon säkerhet avgöra det befogade i partens talan. Härmed sammanhänger farhågan, att domstolen genom att på ett tidigt stadium taga ståndpunkt i denna fråga kan vedervåga det anseende för opartiskhet och objektivitet som den bör äga.

Den ståndpunkt som de sakkunniga intagit i nu nämnda hänseende har i allmänhet vunnit anslutning i yttrandena. Göta hovrätt har emellertid förordnat en regel av innehåll att fri rättegång ej må beviljas, där sökandens talan uppenbarligen ej kan vinna bifall. Att införa en sådan bestämmelse synes mig dock ej lämpligt. Såsom jag förut nämnt ha utredningarna icke styrkt något sådant missbruk av den fria rättegången som skulle nödvändiggöra ett principiellt avsteg från lagens nuvarande ståndpunkt.

I nära samband med förslaget om en allmän förprövning står tanken, att vissa mål, där partens sak i regel icke skulle vara värd det allmännas stöd, borde mer eller mindre generellt uteslutas från området för den fria rättegången. Riksdagens revisorer ha i detta hänseende nämnt »rattfylleri-, langnings- och lönnbränningsmålen». I de sakkunnigas betänkande erinras om att uppslag av denna art övervägts redan vid 1929 års reform men då avböjts. Den omständigheten att det åtalade brottet måste framstå som speciellt osympatiskt borde enligt de sakkunnigas mening icke få lända till inskränkning i den obemedlades möjligheter att erhålla rättshjälp. Han hotades i mål av nämnda slag med så allvarliga straff, att det ingalunda kunde anses orimligt att medelst den fria rättegången hjälpa honom att utföra sin talan. Även i denna del har de sakkunnigas ståndpunkt så gott som enhälligt godtagits i yttrandena. För egen del finner jag de sakkunnigas ställningstagande välgrundat. Ej heller de förslag av likartad innebörd som framkommit i vissa yttranden över de sakkunnigas betänkande kan jag biträda.

Såsom förut nämnts stadgas i 1 § gällande lag, att fri rättegång skall vägras, där det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för sökanden att hans talan vinner prövning. Enligt de sakkunnigas förslag skulle i stället gälla, att fri rättegång skulle vägras sökanden, om det »kan antagas vara av ringa betydelse för honom, att hans talan vinner prövning». Jag finner det lämpligt att såsom de sakkunniga föreslagit utesluta ordet »synnerligen». I

öfrigt torde de nuvarande ordalagen böra bibehållas. Med anledning av vad de sakkunniga uttalat angående innebörden av ändringen vill jag anmärka, att penningvärdet enbart icke får vara utslagsgivande, utan hänsyn måste i varje särskilt fall tagas till sökandens intresse av sakens prövning.

De sakkunniga ha även förordat vissa bestämmelser av innebörd, att rätten eller dess ordförande i tvivelsamma fall skall kunna införskaffa ytterligare material för bedömandet av sakens betydelse för sökanden. I sådant hänseende föreslås, att sökanden skall kunna anmodas att lämna närmare upplysningar om sin sak. Vidare skall motparten kunna höras över ansökningen och sökanden kunna hänvisas till rättshjälpsanstalt för närmare utredning. Beträffande förslaget att kunna hänvisa sökanden till sådan anstalt finner jag av förut anförda skäl icke lämpligt att i detta sammanhang upptaga någon bestämmelse härom. Det ligger dock i sakens natur att det, när sökanden ej redan förut vänt sig till rättsbildat biträde, ofta är lämpligt att råda sökanden att hänvända sig till rättshjälpsanstalt. Bestämmelser i de andra hänseenden som nu berörts torde vara av alltför speciell natur för att införas i lagen men kunna efter vissa jämkningar med fördel införas i tillämpningsförfordningen.

I syfte att vinna en enhetligare tillämpning av den fria rättegången har Svea hovrätt ifrågasatt att giva advokatfiskal i hovrätt eller annan befattningshavare befogenhet att å kronans vägnar föra talan mot beslut, varigenom fri rättegång beviljats. En bestämmelse härom torde dock icke bliva av någon praktisk betydelse.

Med frågan om förprövning sammanhänger i viss mån de sakkunnigas förslag, att rätten skulle vid målets slutliga avgörande äga å t e r k a l l a f ö r m å n e n a v f r i r ä t t e g å n g, därest rätten funne att parten saknat skälig anledning att föra sin talan, samt efter omständigheterna förplikta parten att återgälda statsverket dess kostnader. Ett dylikt stadgande skulle möjligen kunna tänkas verka som ett avhållande moment. Då emellertid domstolarna torde bliva obenägna att samtidigt med domen avgiva ett sådant omdöme som förslaget förutsätter, lär stadgandet icke kunna antagas bliva av någon praktisk betydelse. För öfrigt må framhållas, att en part, som icke har biträde, mången gång saknar förutsättningar att bedöma huruvida hans talan är befogad eller ej. Om parten åter har biträde har domstolen enligt 14 § i lagen möjlighet att vägra biträdet ersättning, därest partens talan finnes ha anhängiggjorts eller fullföljts utan skäl och biträdet brustit i nödig aktsamhet. De föreslagna bestämmelserna synas därför ej böra upptagas i lagen.

Under 14 § ha de sakkunniga upptagit ett stadgande, att om part, som erhållit fri rättegång och för vilken p r o t o k o l l icke utan särskild begäran utfärdats, vill avgiftsfritt erhålla protokoll, begäran därom skall framställas före utgången av tiden för erläggande av vad eller anförande av besvär, dock att sådan anhållan må göras jämväl senare, därest parten visar att målet är föremål för överrätts prövning. Ett stadgande i detta ämne synes lämpligen böra upptagas bland bestämmelserna om de förmåner som automatiskt följa

av fri rättegång. Stadgandet torde böra innehålla, att frihet från avgift för protokoll, som ej utfärdas utan särskild begäran, skall jämväl efter det rätten skilt sig från målet åtnjutas såframt sådan begäran göres innan tiden för bevarande av talan mot utslaget, genom vad eller besvär, gått till ända. Den lösen som vid stadsdomstol skall påföras statsverket för utskrift av protokollet bör härvid betraktas såsom en kostnad med anledning av den vid underrätten åtnjutna förmånen av fri rättegång. Är målet anhängigt i högre instans, äger part, som där åtnjuter fri rättegång, även efter utgången av nämnda tid avgiftsfritt erhålla utskrift av protokollet vid underrätten. I detta fall bör eventuell kostnad för lösen anses hänföra sig till den fria rättegången i överrätten. Någon föreskrift i dessa hänseenden erfordras ej.

Jag vill i anslutning till vad nu anförts upptaga till behandling ett spörsmål som sammanhänger dels med möjligheten för part att efter det utslag meddelats begära protokoll dels ock med befogenheten för biträden och vittnen m. fl. att överklaga rättens beslut angående beloppet av dem tillkommande ersättning. De sakkunniga ha uttalat, att det vore oriktigt att, då hovrätt i anledning av förd talan höjde beloppet av utdömd biträdesersättning, en jämlikt 8 § andra stycket ersättningsskyldig motpart ej förpliktades återgälda statsverket även ökningen. En förutsättning för att så skulle kunna ske vore på grund av innehållet i 27 kap. 5 § rättegångsbalken att parten i fråga hördes över besvären. Med anledning av detta uttalande vill jag framhålla, att frågan om åläggande av ersättningsskyldighet enligt 8 § andra stycket hör till själva domen i målet. Denna dom kan icke ändras med anledning av besvär som biträde, vittne eller annan må anförä över beslut om beloppet av den ersättning av allmänna medel som tillkommer honom. För att säkerställa att vederbörande part blir ersättningsskyldig även för de ökade belopp, som högre rätt kan tänkas komma att utdöma, bör i stället enligt min mening iakttagas, att domen formuleras så att den omfattar allt vad som enligt lagen skolat gäldas av allmänna medel. Denna fråga torde böra beaktas vid utfärdande av tillämpningsföreskrifter. Iakttages vad nyss sagts, kommer även att inbegripas statsverkets kostnad för protokoll som med anledning av fri rättegång i underrätt utskrivas för parten efter det utslag meddelats.

Vad härefter angår övriga förmåner som enligt 2 § automatiskt omfattas av fri rättegång har som förut nämnts den föreslagna omredigeringen av bestämmelsen om ersättning till vittnen i några yttranden utsatts för kritik. Därvid har hemställts, att den i gällande lag avsedda förprövningen av vittnesmålens behövlighet i någon form skulle bibehållas. Då en sådan förprövning, som den nuvarande bestämmelsen synes förutsätta, hittills i allmänhet icke synes ha ägt rum och till sitt värde ter sig tvivelaktig, synes bestämmelsen böra ändras i den riktning de sakkunniga föreslagit. I fråga om ersättning av allmänna medel för vittnenas inkallande torde emellertid förslaget böra jämkas så att rätten därtill blir underkastad samma villkor som ersättningen för vittnes inställelse, d. v. s. att vittnets hörande ej påkallats utan skäl. Genom en sådan jämkning möjliggöres även

för rätten eller dess ordförande att vägra sin medverkan enligt 6 § till inkallelse av vittnen, vilkas hörande uppenbarligen ej är erforderligt.

I likhet med Göteborgs rådhusrätt finner jag vad i lagen stadgas rörande blodprovskostnad i mål om faderskapet till barn utom äktenskap böra utvidgas att gälla även i mål om äktenskaplig börd, däri kåranden åtnjuter fri rättegång. Ersättning för blodprovskostnad bör även utgå i överrätt.

De sakkunniga ha — i anslutning till riksdagens framställning i ämnet — föreslagit, att ersättning för parts personliga inställelse skall kunna utgå ej blott, såsom för närvarande, åt tilltalad vid muntligt förhör i hovrätt utan även i underrätt och jämväl till andra parter än tilltalad som åtnjuta fri rättegång. Enligt förslaget skall beträffande underrätt gälla, att tilltalad, som enligt lag är skyldig att komma personligen tillstädes, eller part, som enligt beslut av rätten skall inställa sig personligen, skall kunna erhålla gottgörelse av allmänna medel för inställelse, om han finnes icke kunna bestrida kostnaderna därför. Detsamma skall gälla, om rättens ordförande, när rätten ej sitter, förklarar partens personliga inställelse påkallad. Ersättningen må enligt de sakkunnigas förslag omfatta resekostnad enligt lägsta reseklass i allmänna resereglementet samt, när synnerliga skäl därtill äro, jämväl traktamentsersättning med högst åtta kronor om dagen. Om partens uppehållsort är belägen på mindre än fem mils avstånd från det ställe där rätten sammanträder, skall gottgörelse utgå endast om särskilda omständigheter därtill föranleda. Rätten eller dess ordförande skall i fall, då partens ekonomiska ställning gör det omöjligt för honom att ens tillfälligt förskjuta kostnaden för resan till rätten, kunna på förhand tillerkänna honom härför erforderligt belopp.

Erfarenheten har tydligt visat, att det är önskvärt att i viss utsträckning kunna bereda part ersättning för inställelse vid underrätt på sätt nu för vissa fall gäller beträffande rättegången i hovrätt. Såväl i tvistemål som i brottmål är det ej sällan för sakens behöriga utredning oundgängligt att part kommer personligen tillstädes. Det kan emellertid inträffa, att parten av brist på medel är ur stånd att hörsamma en kallelse till rätten. I dylikt fall måste det anses både stötande och opraktiskt, att han — på sätt nu emellanåt sker — hämtas till domstolen. Jag finner fördenskull lämpligt att införa möjlighet att tillerkänna obemedlad part gottgörelse av allmänna medel för inställelse i huvudsaklig anslutning till vad de sakkunniga föreslagit. Genom att på detta sätt underlätta för parten att personligen inställa sig kan emellanåt undvikas att biträde behöver förordnas, varjämte uppskov i viss utsträckning torde kunna förekommas. Ersättning torde såsom de sakkunniga förordat böra utgå efter behovsprövning i varje särskilt fall. Endast om det finnes att parten icke rimligen kan själv vidkännas kostnaden bör ersättning utgå av allmänna medel. Fri rättegång bör alltså ej automatiskt medföra ersättning för personlig inställelse.

Behovet av att kunna medgiva ersättning har närmast gjort sig kännbart i sådana fall, då parten haft mycket långt till sammanträdesorten. I den motion som gav anledning till riksdagens framställning åberopades det fallet,

att en i Stockholm bosatt person ej ägt medel för resa till Göteborg och därför medelst hämtning inställt inför domstol i sistnämnda stad. De sakkunniga ha i sitt förslag medtagit sådana fall, då kostnaden för inställelse tydligen är ganska ringa. Deras förslag ansluter i denna del till vad som redan nu gäller med avseende å tilltalad vid muntligt förhör i hovrätten. Det torde emellertid möta betänkligheter att, när förmånen utvidgas till underdomstolarna och andra parter än tilltalade, som huvudregel meddela ett så vidsträckt stadgande. Därest möjlighet beredes att på grund av synnerliga skäl göra undantag, torde man utan att förfela syftet med förmånen kunna öka det reseavstånd, som enligt de sakkunnigas förslag i vanliga fall förutsättes för ersättning. Resersättning synes i regel ej böra förekomma, om partens uppehållsort ligger mindre än tio mil från rättens sammanträdesort. Till belysning av innebörden av en sådan gränsdragning må nämnas, att en tur- och returbiljett tredje klass å statens järnvägar för en sträcka av tio mil kostar 9 kronor 80 öre enligt zontaxa A.

Beträffande traktamentsersättning synes de sakkunnigas förslag, att sådan ersättning skall kunna utgå med högst åtta kronor per dygn, om synnerliga skäl därtill äro, böra godtagas. Jag vill emellertid särskilt framhålla, att den största återhållsamhet bör iakttagas i detta avseende. Synnerliga skäl torde kunna föreligga, om parten nödgas använda två eller flera dagar för resan och vistelsen vid domstolen och icke har möjlighet att bestrida kostnaden t. ex. för natthärbärge.

I anledning av framställda anmärkningar torde bestämmelsen om möjlighet att utbetala reseersättning i förskott böra jämkas så att den kommer att omfatta jämväl kostnaden för återresa och följaktligen tur- och returbiljett kan inköpas. De önskemål som hovrätten för Övre Norrland samt föreningarna Sveriges häradshövdingar och Sveriges stadsdomare framställt om sättet för förskottets tillhandahållande torde böra beaktas vid den kommande omarbetningen av tillämpningsförfordningen.

Bestämmelserna om ersättning för personlig inställelse vid underrätt torde böra upptagas under 4 §. Den nuvarande 4 § synes jämte 3 § böra införas såsom 2 §. Bestämmelserna i 2 § kunna lämpligen flyttas till 3 §.

Nu gällande bestämmelser i 10 § om gottgörelse för personlig inställelse vid muntligt förhör i hovrätt torde böra ändras till huvudsaklig överensstämmelse med vad jag föreslagit beträffande rättegången i första instans. De böra alltså ej gälla endast tilltalade i brottmål utan även andra parter som åtnjuta fri rättegång. Beträffande tilltalad bör liksom för närvarande föreskrivas, att ersättning må utgå även om han ej varit skyldig att komma personligen tillstädes. I fråga om annan part torde böra stadgas, att ersättning må utgå allenast om hovrätten ålagt honom att komma personligen tillstädes. I övrigt böra de för underrätt stadgade villkoren för rätt till ersättning gälla jämväl i hovrätt. Bestämmelserna böra utformas så att de bliva tillämpliga även om hovrätten utsätter muntligt förhör att hållas av underrätt.

Även vid fullföljd till högsta instans kan understundom förhör förekomma,

därvid part bör vara personligen tillstades. Det synes påkallat, att i sådant fall ersättning kan tillerkännas part liksom vid hovrätt. Jag vill därför förordna, att möjlighet därtill införes genom en ändring i 11 §.

I åtskilliga yttranden har påpekats, att part som åtnjuter fri rättegång kan ha vissa särskilda utgifter av skiftande natur, vilka enligt gällande lag kunna bestridas av allmänna medel endast såsom biträdes »nödvändiga utgifter» (14 § andra stycket). Exempel därpå utgöra avgifter för mantalsbevis, ersättning för intyg om barns utvecklingsgrad vid födelsen och för läkarintyg samt kommissionärsarvoden. Det har betecknats såsom oegentligt, att ersättning för dylika kostnader ej kan beredas när — såsom fallet ofta är i t. ex. faderskapsmål — förordnat biträde ej finnes. I flera yttranden ifrågasattes, att särskilt kostnaden för läkarintyg borde i lagen upptagas såsom ersättningsgill. Föreningen Sveriges häradshövdingar har för sin del föreslagit, att den fria rättegången utsträcker att omfatta ersättning för sådan med de nu i 2 § avsedda kostnaderna jämförlig utgift för utredning som rätten funnit erforderlig i målet.

Det är uppenbarligen rimligt att ersättning för sådana kostnader som nu nämnts skall kunna utgå även när parten icke erhållit biträde. Emellertid bör i varje särskilt fall noga prövas, att utgiften i fråga varit nödvändig. Domstolen bör också pröva skäligheten av det belopp som parten utgivit och, i likhet med vad jag föreslagit med avseende å ersättning för personlig inställelse, bör gottgörelse medgivas blott då partens ekonomi ej tillåter att han själv bestrider utgiften.

Stadgande av nu angiven innebörd, som förutsätter en prövning av domstolen i varje särskilt fall, bör icke lämpligen upptagas i samma paragraf som de förmåner vilka automatiskt utgå utan synes böra införas under 4 §.

Då statsverkets kostnader för fri rättegång till stor del avsett ersättningar åt biträden — enligt den statistiska undersökningen inemot tre fjärdedelar — är det naturligt, att besparingsönskemålen ofta avsett just denna delförmån. 1929 års reform gällde till väsentlig del biträdeshjälpen. Därvid genomfördes bl. a. differentieringen mellan uppdrag att biträda vid anhängiggörande av partens talan och uppdrag att biträda vid talans utförande. Ytterligare begränsning har emellertid ifrågasatts av riksdagsrevisorerna i deras berättelse till 1940 års riksdag liksom i enstaka utlåtanden över de sakkunnigas förslag.

De sakkunniga ha icke velat ifrågasätta inskränkningar i lagens bestämmelser om rätt till biträde. Tvärtom ha de funnit anledning varna för alltför stor stränghet vid bedömandet av parts behov av sakkunnig hjälp och ha framhållit, att personer ur de befolkningslager, varom här är fråga, regelmässigt ha svårt att utan bistånd föra sin talan i andra mål än de allra enklaste. Spörsmålet, huruvida särskilt rättegångsbiträde bör förordnas i barnuppfostringsmål, måste, såsom de sakkunniga uttalat, tills vidare bedömas från fall till fall. Att införa särbestämmelser för andra kategorier av mål finner jag ej heller lämpligt. Jag kan vidare icke biträda av länsstyrelsen i Norrbottens

län framställt förslag, att förmånen att erhålla biträde skulle vara utesluten i fall där kostnaderna för utredning och genomförande av en parts förmögenhetsrättsliga anspråk kunde väntas icke stå i rimlig proportion till värdet av partens intresse i saken. Ett sådant stadgande skulle kunna föranleda en alltför ojämn tillämpning.

Beträffande reglerna i 5 § om de biträden som böra anlitas föreslå de sakkunniga, att i paragrafen uttryckligen angives att även befattningshavare vid rättshjälpsanstalt böra anlitas för biträdesuppdrag. Därjämte har stadgandet om att behörig person, som parten föreslår, skall förordnas till biträde, såframt ej särskilda skäl föranleda till annat, inskränkts till en bestämmelse att skäligt avseende bör fästas vid partens önskemål. Det synes lämpligt att i enlighet med de sakkunnigas förslag i lagtexten nämna befattningshavare vid rättshjälpsanstalt såsom lämpade för biträdesuppdrag. Den ifrågasatta jämkningen beträffande partens personförslag, vilken mött invändningar i flera yttranden, synes däremot icke påkallad.

Sveriges advokatsamfund har hemställt, att ur lagen måtte uteslutas bestämmelsen att rättegångsbiträde för talans utförande i regel ej bör förordnas innan parten varit personligen tillstädes. Denna bestämmelse torde dock vara till nytta och synes böra bibehållas.

I fråga om biträde i hovrätten skall enligt de sakkunnigas förslag till ändring av 10 § gälla, att hovrätten i det slutliga utslaget må tillerkänna biträde, som parten anlitat, ersättning av allmänna medel, om ändringssökande part prövas ha haft skälig orsak att fullfölja talan och därvid anlita biträde eller om annan part finnes ha haft behov av biträde för avgivande av svaromål. Enligt gällande lag må ersättning tillerkännas biträde allenast om hovrätten i allo eller i huvudsakliga delar bifaller ändringssökande av parten.

Mot de sakkunnigas förslag har statskontoret likom hovrätten över Skåne och Blekinge, utom presidenten, framställt erinringar ur statsfinansiell synpunkt. Hovrätten har härvid bland annat framhållit, att förslaget komme att föranleda att klagan i avsevärt större utsträckning komme att fullföljas till hovrätt. De skäl som föranlett förslaget, vilket nära ansluter sig till riksdagens önskemål, äro emellertid enligt min mening av den vikt att den föreslagna utvidgningen bör genomföras. Stadgandet bör givetvis tillämpas med försiktighet. För att utmärka detta torde ordalagen böra jämkas något i skärpande riktning.

Svea hovrätt har i sitt yttrande föreslagit, att hovrätt, då muntligt förhör utsättes, skall äga att särskilt förordna någon att mot ersättning av allmänna medel biträda part vid förhöret. Då det otvivelaktigt är mycket angeläget att tillgodose detta önskemål och därav föranledd kostnad torde vara jämförelsevis ringa, vill jag biträda hovrättens förslag. Förordnande att biträda parten torde dock i regel icke lämpligen kunna inskränkas till förhöret utan bör kunna gälla utförandet av partens talan i hovrätten överhuvud. Häri ingår givetvis även biträde vid förhör som enligt hovrättens beslut skall äga rum vid underrätt. I fråga om ersättningen till förordnat biträde kommer 14 § att bliva tillämplig.

Jag vill härefter upptaga en speciell fråga som rör fri rättegång i vissa äkten skap s m å l vilka anhängiggöras genom ansökan. Såväl i de utlåtanden, vilka före utredningens igångsättande avgåvos av domhavande och rådhusrätter, som i remissyttrandena ha åtgärder påkallats mot det förhållandet, att då två makar i olika ekonomisk ställning ansöka om skillnad och blott den ena erhållit fri rättegång, enligt nu rådande praxis den andra i stort sett kommer i åtnjutande av medsökandens förmåner och besparas alla utgifter, även när han är i stånd att bära dem. Den fria rättegång som beviljats den medellösa maken — vanligen hustrun — kommer även andra maken till godo, och rätten har vid behandlingen av skillnadsmålet icke möjlighet att ålägga medsökanden att helt eller delvis återgälda statsverket dess kostnader. Detta förhållande har enligt vad erfarenheten visat givit anledning till missbruk.

Svea hovrätt, hovrätten för Övre Norrland och Stockholms rådhusrätt ha för nu berörda fall tillstyrkt den av en domhavande föreslagna utvägen att det vid skillnad efter gemensam ansökan skulle åligga make, som ej har fri rättegång, att återgälda statsverket kostnaderna för medpartens fria rättegång. Föreningen Sveriges stadsdomare har anslutit sig till i huvudsak samma tanke med den begränsningen att andra maken skulle förpliktas att till statsverket återgälda allenast hälften av kostnaderna för biträdeshjälp åt den make som hade fri rättegång. Mot en lösning efter någon av angivna linjer ha de sakkunniga anført, att en bestämmelse av dylik innebörd icke kunde göras undantagslös och att det kunde befaras att domstolen av ett sådant stadgande skulle föranledas till eljest onödiga undersökningar om den ifrågavarande makens ekonomiska ställning och eventuellt se sig nödsakad att inkalla maken för att erhålla utredning i denna del. I likhet med de sakkunniga anser jag, att regeln icke bör göras undantagslös. Om även andra maken är medellös eller det eljest skulle vara obilligt att utkräva bidrag av honom, bör åläggande av ersättningsskyldighet sålunda icke meddelas. Jag delar däremot ej de sakkunnigas farhågor, att ett stadgande av angivet innehåll skulle bli för betungande genom eljest onödiga undersökningar rörande andra makens ekonomi och annan omgång. Utredning om makarnas ekonomiska förhållanden måste ändock regelmässigt förbringas i de mål varom här är fråga. Vad angår valet mellan full ersättningsskyldighet eller ansvarighet endast för hälften av hithörande kostnader finner jag det senare alternativet vara det mest tillfredsställande. Med hänsyn till det anförda får jag föreslå, att till 8 § fogas ett stadgande av innehåll, att om makar efter gemensam ansökan vinna boskillnad, hemskillnad eller äktenskapsskillnad och ena maken åtnjutit fri rättegång, rätten skall ålägga andra maken att ersätta statsverket hälften av de kostnader som avses i första stycket av lagrummet, om det icke med hänsyn till omständigheterna finnes obilligt.

I detta sammanhang vill jag även erinra om att riksdagens revisorer ifrågasatt skyldighet för försäkringsanstalt att gottgöra statsverket dess kostnader för fri rättegång åt svarande i sådana t r a f i k s k a d e s t å n d s m å l, där

anstalten har gemensamt intresse med parten. De sakkunniga ha efter en undersökning av hithörande spörsmål förordat, att i administrativ ordning utfärdas anvisningar, ägnade att förebygga att fri rättegång här medgives i andra fall och i vidare utsträckning än som är oundgängligt. I betänkandet har sålunda föreslagits att i ett cirkulär till underrätterna erinra dessa om betydelsen av varsamhet vid beviljande av fri rättegång och biträde i dessa mål. Även jag anser, att utfärdandet av ett sådant cirkulär, särskilt i fråga om biträden, är ändamålsenligt.

De sakkunniga ha funnit angeläget, att genom en differentiering av den fria rättegången parts eventuella förmåga att bestrida vissa rättegångskostnader tages i anspråk. Differentieringen innebär — som jag tidigare nämnt — att endast de fattigaste parterna skulle åtnjuta fri rättegång i full omfattning, medan en annan grupp av klientelet i övrigt tänkes erhålla fri rättegång med alla delförmåner, utom frihet från stämpel och expeditiöslösen, och en tredje grupp — de relativt bäst situerade — skulle erhålla fri rättegång allenast med avseende å biträdesförmånen, den drygaste kostnads-posten.

De sakkunniga ha själva anmärkt, att utrymmet för en differentiering av lätt insedda skäl blir knappare, ju strängare de ekonomiska villkoren för medgivande överhuvud av fri rättegång hållas. Vidare har påpekats, att de grupper av parter, vilkas inkomstläge tillåter större eller mindre egna bidrag till processkostnaderna, icke vore synnerligen stora. Rörande praxis i fråga om medellöshetskravet åberopas i annat sammanhang uppgifter som erhållits vid en förfrågan hos underrätterna. Flertalet domstolar ha icke sett sig i stånd att fixera någon bestämd inkomstgräns, över vilken fri rättegång enligt domstolens praxis i regel icke ifrågakommer. Ett trettiotal underrätter ha emellertid för sin del ansett sig kunna angiva en sådan gräns. Denna synes för de rådhusrätter som angivit viss gräns ha dragits vid en årsinkomst av 1,800—2,000 kronor och vid de häradsrätter som här avses genomsnittligt ha hållits vid 1,500—1,600 kronors inkomst. Dessa uppgifter hänföra sig såsom nämnts till allenast ett mindre antal av samtliga underrätter, men man torde icke ha anledning antaga, att det klientel, som vid domstolarna i allmänhet får åtnjuta fri rättegång, skulle vara väsentligt bättre ställt.

Vad sålunda blivit utrett rörande domstolarnas krav är ägnat att ingiva tvivel om det praktiska värdet av en sådan differentiering som de sakkunniga föreslagit. Av personer med så låga inkomster som de angivna lärar knappast annat än i undantagsfall något väsentligt bidrag till processkostnaderna kunna begäras. Jag vill erinra, att enligt vad jag tidigare förordat i fråga om ersättning för partens personliga inställelse och andra nödvändiga utgifter än dem som nu automatiskt följa med fri rättegång skall särskilt prövas, huruvida icke parten har förmåga att själv bestrida kostnaderna i fråga. Någon nämnvärd minskning i statsverkets utgifter för fri rättegång genom en ytterligare differentiering lär icke vara att vinna. Svårigheter att ernå en någorlunda tillfredsställande enhetlighet vare sig vid bedöman-

de av sökandena vid en och samma domstol eller olika domstolar emellan torde också uppstå.

I övrigt vill jag framhålla, att en differentiering som innebär att parten beviljas förmånen av biträde men icke övriga förmåner — t. ex. icke de nu i 2 § angivna — även torde kunna föranleda vissa praktiska olägenheter i själva rättegången. Den som förordnats till biträde åt parten skulle icke kunna lösa protokoll eller ombesörja andra åtgärder som äro förenade med kostnader utan att riskera att han själv får vidkännas kostnaden, om han ej av parten fordrar förskott. Att processen icke kan snabbt och friktionsfritt utvecklas, är på flera sätt olägligt även ur allmän synpunkt. Jag vill erinra, att domstolen i flertalet av de mål som här äro i fråga skall ex officio sörja för att utredningen blir fullständig och att det således icke ur allmän synpunkt är likgiltigt, huruvida biträdets medverkan till utredningen försvåras eller ej. En praxis åter som förutsätter dylika förskott står ej i god överensstämmelse med stadgandet i 14 § tredje stycket, att biträde ej må av parten förbehålla sig ersättning utöver den som utgår av allmänna medel. Dessutom vill jag nämna, att därest parten ej skall komma i åtnjutande av andra förmåner än biträde, övriga kostnader komma att för parten avsevärt stegras utöver det belopp statsverket eljest skolat få vidkännas. Parten får nämligen betala — utom stämpel till och lösen för protokoll enligt nyligen höjd taxa — bl. a. eventuella vittneslöner, som icke bliva begränsade till de belopp som skola utgå av allmänna medel.

Av dessa skäl kan jag icke tillstyrka, att den av de sakkunniga förordade differentieringen genomföres. Den form av differentiering som föreningen Sveriges häradshövdingar föreslagit synes mig brista i erforderlig stadga och torde icke heller kunna bliva av någon egentlig praktisk betydelse.

Föreningen Sveriges landsfiskaler har i sitt yttrande påpekat, att parter med fri rättegång emellanåt, i strid mot stadgandet i 12 § i lagen, kommit i åtnjutande av kostnadsfri åtgärd för verkställighet mer än en gång. Vid revision av tillämpningsförrordningen torde böra övervägas att meddela vissa bestämmelser, ägnade att hindra ett sådant obehörigt utnyttjande av förmånen.

De i betänkandet föreslagna ändringarna i 13 § av lagen som innebära en utökning av möjligheten att av part, som åtnjuter fri rättegång, söka åter vad som utgivits av allmänna medel torde böra genomföras. Med anledning av föreningen Sveriges häradshövdingars anmärkning mot att återkrav enligt 13 § enligt lagens lydelse förutsätter anhängiggörande av särskild talan mot vederbörande vill jag erinra, att när lagen i förevarande hänseende närmast tagit sikte på indrivning genom talan vid domstol, denna form för betalningsskyldighetens utkrävande får betraktas som en yttersta utväg. Tillräckliga skäl synas icke föreligga för av föreningen ifrågasatt omläggning av indrivningsförfarandet. Vid den förestående omarbetningen av tillämpningsförrordningen ämnar jag emellertid — i anslutning till vissa av de sakkunniga därutinnan väckta förslag — överväga

åtgärder i syfte att göra det nuvarande indrivningssättet mera effektivt. Det viktigaste praktiska önskemålet synes mig här vara, att kronans ombudsman får kännedom om de fall, då återkrav jämlikt 13 § kan resas med utsikt till framgång.

Den nya lydelsen av 13 § påkallar en övergångsbestämmelse, enligt vilken äldre lag skall gälla om motparten förpliktats att återgälda statsverkets kostnad genom utslag som vunnit laga kraft före nya lagens ikraftträdande.

De jämkningar i nuvarande andra stycket av 14 § som de sakkunniga föreslagit med avseende å bestämmandet av ersättning åt biträde synas böra godtagas. Någon specifikation av biträdesersättningen utöver vad de sakkunniga förordat finner jag icke behöfelig. I anledning av en av de sakkunniga föreslagen formell omredigering av stadgandet om hänsynstagande till biträdets inställelse å samma rättegångsdag i annat mål har Sveriges advokatsamfund framhållit, att det av lagtexten borde klart framgå, att icke arvodet utan allenast ersättningen för resekostnader, vivre och tidspillan träffades av bestämmelsen. Då det synes mig ligga i sakens natur, att arvodet, i vad det avser biträdets sakliga insats i målet, bestämmes utan hänsynstagande till andra mål, finner jag icke påpekandet föranleda något förtydligande.

Riksdagens revisorer ha gjort gällande, att de utdömda arvoden till biträden i fri rättegång i en del fall varit för höga samt att några enhetliga grunder vid arvodenas beräkning icke syntes tillämpas. Med anledning härav vill jag framhålla, att Kungl. Maj:t genom cirkulär till domstolarna den 24 november 1932 och den 1 december 1939 erinrat dessa om vikten av sparsamhet vid bestämmandet av bland annat nu ifrågavarande ersättningar. Genom sistnämnda cirkulär anbefalldes domstolarna att från och med den 1 januari 1940 tills vidare kvartalsvis till justitiedepartementet insända specificerad uppgift å de belopp, som utdömts eller bestämts rörande ersättning till rättegångsbiträde, förundersökare eller annan. En granskning av de inkomna uppgifterna har icke givit vid handen, att i nämnvärt antal fall för höga arvoden skulle ha utdömts, och ej heller de sakkunniga synas anse, att onödig frikostighet härutinnan förekommit. Från deras sida framhålles tvärtom, att i domstolsmyndigheternas yttranden flerstädes starka betänkligheter framförts mot att ytterligare begränsa ersättningen åt biträdena i fri rättegång. Såsom betecknande för åtskilliga domares syn på problemet åberopas härvidlag domhavandens i Södertörns domsaga uttalande att, om man väl godkänt den princip om allas likhet inför lagen varpå den fria rättegången bygger, det ur rättssäkerhetens synpunkt ej vore tillrådligt att pressa ned biträdesersättningarna till en nivå, som skulle kunna ställa mål med fri rättegång i en så att säga lägre klass än övriga. Vid flertalet underrätter bestämmes dock ersättning till biträden i fri rättegång lägre än till ombud i andra mål. Vad angår önskemålet om större enhetlighet vid ersättningarnas bestämmande låter det enligt de sakkunnigas mening med hänsyn till målens skiftande beskaffenhet sig knappast göra att på detta område fastställa be-

stämda ersättningstaxor, ett uppslag som för övrigt uttryckligen avböjdes vid 1929 års reform. De sakkunniga ha emellertid för att vinna större säkerhet vid ersättningsens fastställande föreslagit, att det skall åligga biträdet att vid begäran om ersättning lämna särskild redogörelse för det arbete och de utgifter uppdraget medfört. Det synes mig icke möjligt att i detta hänseende komma längre än som skett genom detta stadgande och de jämkningar av hithörande bestämmelser i övrigt som sakkunnigförslaget innehåller.

Med anledning av de nya förmåner, som enligt vad jag här förut förordat skola kunna utgå till part efter prövning i varje särskilt fall, torde genom ett tillägg till 16 kap. 10 § rättegångsbalken böra stadgas, att i händelse av missnöje särskild talan skall föras mot beslut, varigenom domstolen under rättegången utlåtits sig angående ersättning åt part som åtnjuter fri rättegång.

I enlighet med vad sålunda anförts ha inom justitiedepartementet upprättats förslag till

- 1) *lag angående ändring i lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång;* och
- 2) *lag om ändrad lydelse av 16 kap. 10 § rättegångsbalken i 1734 års lag.*

Föredraganden hemställer, att lagrådets utlåtande över dessa lagförslag, av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar,¹ måtte för det i § 87 rege- ringsformen omförmälda ändamålet inhämtas genom utdrag av protokollet.

Denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan bifaller Hans Maj:t Konungen.

Ur protokollet:

Bertil Crona.

¹ Denna bilaga, vilken fränsett vissa jämkningar av redaktionell natur är lika lydande med de vid propositionen fogade lagförslagen, har här uteslutits.

Utdrag av protokollet, hållet i Kungl. Maj:ts lagråd den 30 december 1943.

Närvarande:

justitieråden ALSÉN,
LIND,
regeringsrådet EKLUND,
justitierådet ERICSSON.

Enligt lagrådet den 17 december 1943 tillhandakommet utdrag av protokoll över justitiedepartementsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 3 december 1943, hade Kungl. Maj:t förordnat, att lagrådets utlåtande skulle för det i § 87 regeringsformen omförmälda ändamålet inhämtas över upprättade förslag till *lag angående ändring i lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång* samt till *lag om ändrad lydelse av 16 kap. 10 § rättegångsbalken i 1734 års lag*.

Förslagen, som finnas bilagda detta protokoll, hade inför lagrådet föredragits av hovrättsassessorn K. Holmgren.

Lagrådet lämnade förslagen utan erinran.

Ur protokollet:

G. Lindencrona.

Utdrag av protokollet över justitiedepartementsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 31 december 1943.

Närvarande:

Statsministern HANSSON, ministern för utrikes ärendena GÜNTHER, statsråden WIGFORSS, MÖLLER, SKÖLD, QUENSEL, BERGQUIST, BAGGE, ANDERSSON, DOMÖ, ROSANDER, GJÖRES, EWERLÖF.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Bergquist, anmäler efter gemensam beredning med cheferna för social- och finansdepartementen lagrådets den 30 december 1943 avgivna utlåtande över de till lagrådet den 3 december 1943 remitterade förslagen till

1) *lag angående ändring i lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång; och*

2) *lag om ändrad lydelse av 16 kap 10 § rättegångsbalken i 1734 års lag.*

Föredraganden hemställer, att förslagen, som av lagrådet lämnats utan erinran, måtte, efter vissa redaktionella jämkningar, jämlikt § 87 regeringsformen genom proposition föreläggas riksdagen till antagande.

Med bifall till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan förordnar Hans Maj:t Konungen, att till riksdagen skall avlåtas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:

Sven Leffler.